

**ЗБОРНИК РАДОВА
ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
LIV**

UDC 949.5+7.033.2+877.3(05)

ISSN 0584-9888

INSTITUT D'ÉTUDES BYZANTINES
DE L'ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

ZBORNIK RADOVA

VIZANTOLOŠKOG INSTITUTA
LIV

Rédacteurs

LJUBOMIR MAKSIMOVIĆ

BOJANA KRSMANOVIĆ

Comité de rédaction

*Stanoje Bojanin, Jean-Claude Cheynet (Paris), Evangelos Chrysos (Athènes),
Dejan Dželebdžić, Vujadin Ivanišević, Jovanka Kalić, Sergej Karpov (Moscou),
Predrag Komatina, Bojana Krsmanović, Aleksandar Loma, Ljubomir Maksimović,
Miodrag Marković, Ljubomir Milanović, Bojan Miljković, Srđan Pirivatrić,
Claudia Rapp (Vienne), Peter Schreiner (Munich), Gojko Subotić, Mirjana Živojinović*

Secrétaire de la rédaction

Predrag Komatina

BEOGRAD

2 0 1 7

UDC 949.5+7.033.2+877.3(05)

ISSN 0584-9888

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЗБОРНИК РАДОВА

ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
LIV

Уредници

ЉУБОМИР МАКСИМОВИЋ

БОЈАНА КРСМАНОВИЋ

Редакциони одбор

*Сћаноје Бојанин, Мирјана Живојиновић, Вујадин Иванишевић, Јованка Калић,
Сергеј Карпов (Москва), Предрај Комајина, Бојана Крсмановић, Александар Лома,
Љубомир Максимовић, Миодрај Марковић, Љубомир Милановић, Бојан Миљковић,
Срђан Пиривајрић, Клаудија Рај (Беч), Гојко Субојић, Еванџелос Хрисос (Атина),
Дејан Целебџић, Жан-Клод Шене (Париз), Пејтер Шрајнер (Минхен)*

Секретар редакције

Предрај Комајина

БЕОГРАД

2017

Прихваћено за штампу на седници Одељења историјских наука САНУ,
27. новембра 2017.

Ова књига објављена је уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

САДРЖАЈ – TABLE DE MATIÈRES

<i>Svetlana Popović</i> , The Monastery entrance: Adventus and Path to Salvation – – –	7
<i>Свејлана Појовић</i> , Манастирски улаз: адвентус и пут ка спасењу – – – – –	40
<i>Bojana Krstanović</i> , Castration as a consequence of the strengthening of the dynastic principle – – – – –	41
<i>Бојана Крстановић</i> , Кастрација као последица јачања династичког принципа – – – – –	63
<i>Miloš Cvetković</i> , The Settlement of the Mardaites and their Military-Administrative Position in the <i>Themata</i> of the West: a Chronology – – – – –	65
<i>Милош Цвејковић</i> , Хронологија насељавања Мардаита и њихов војно-управни положај у <i>западним темама</i> – – – – –	84
George C. Maniatis, The organic structure and effectiveness of the Byzantine fiscal system – a critical evaluation – – – – –	87
<i>Џорџ К. Манијатис</i> , Органска структура и ефективност византијског фискалног система – критичка оцена – – – – –	115
<i>Ђура Харди</i> , Један прилог питању византијског наслеђа на тлу Овостраног Срема (<i>Sirmie Citerioris</i>) – – – – –	117
<i>Ђура Харди</i> , A contribution to the issue of the Byzantine legacy in the area of Lower Sylvania (<i>Sirmia Citerior</i>) – – – – –	140
<i>Маја Николић, Бојана Павловић</i> , Слика Михаила VIII у делима историчара епохе Палеолога – – – – –	143
<i>Maja Nikolić, Bojana Pavlović</i> , The image of Michael VIII in the historical works of the Palaiologan period – – – – –	180
<i>Милка Радуловић</i> , Најстарији српски преписи Пролошког житија Марије Египћанке – – – – –	183
<i>Milka Radulović</i> , Synaxarion Vita of Saint Mary of Egypt – the earliest Serbian Manuscript copies – – – – –	196

<i>Милош Живковић</i> , Земаљски и небески Јерусалим у Српској Александриди	197
<i>Miloš Živković</i> , The earthly and the heavenly Jerusalem in the Serbian Alexander Romance	211
<i>Мирјана Живојиновић</i> , <i>Виктор Савић</i> , Збирне хрисовуље краљева Уроша II Милутина и Стефана Душана манастиру Хиландару. Прилог српској дипломатици	213
<i>Mirjana Živojinović</i> , <i>Viktor Savić</i> , Composed chrysoboullai of kings Uroš II Milutin and Stefan Dušan to the Hilandar Monastery. A Contribution to Serbian Diplomacy	249
<i>Татјана Стјародубцев</i> , О светитељима представљеним на византијској икони Недеље православља у Британском музеју у Лондону	251
<i>Tatjana Starodubcev</i> , On the saints represented in the Byzantine icon of the Triumph of Orthodoxy in the British Museum in London	276
<i>Весна Пено</i> , Двојезични неумски зборници из касног средњег века – нови поглед на познате музичке изворе	279
<i>Vesna Peno</i> , Bilingual neume collections of the late Middle Ages – a new view at the well-known music sources	300
<i>Salvatore Costanza</i> , Trattati metabizantini di magia sulla vita coniugale (ВІЕЕ 223 ff. 84r–85v; 210 ff. 37r–v, 63r–v, 82v)	303
<i>Салвајоре Косџаница</i> , Поствизантијски магијски трактати о брачном животу (ВІЕЕ 223 ff. 84r–85v; 210 ff. 37r–v, 63r–v, 82v)	322

МИРЈАНА ЖИВОЈИНОВИЋ
Српска академија наука и уметности
mirjana.zivojinovic@sanu.ac.rs

ВИКТОР САВИЋ
Институт за српски језик САНУ
Универзитет у Београду – Филолошки факултет
viktor.savic@isj.sanu.ac.rs

ЗБИРНЕ ХРИСОВУЉЕ КРАЉЕВА УРОША II МИЛУТИНА
И СТЕФАНА ДУШАНА МОНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ
Прилој српској дигломаијици

Проучавањем садржине и филолошком анализом неколицине преписа хрисовуља краљева Уроша II Милутина и Стефана Душана (четири манастирска преписа и један канцеларијски препис, сачињен у канцеларији српског владара), показујемо улогу данас изгубљене хрисовуље краља Уроша I (око 1276) у састављању ових аката и природу њихових међусобних односа. Урошева хрисовуља најпре је, преписивањем, ушла у потврдну хрисовуљу краља Милутина (1297–1299), а затим је, преко хрисовуље донете на сабору (око 1303), наставила да служи као подлога за састављање збирних хрисовуља краљева Милутина (најпре 1313/1314. и даље) и Душана (1336/1345). Пратећи издавање хрисовуља српских владара и прављење њихових преписа у манастиру Хиландару, покушали смо допринети бољем познавању делатности двеју канцеларија у средњем веку, српскога владара и манастира Хиландара.

Кључне речи: хрисовуља (потврдна и збирна), препис (манастирски и канцеларијски), дипломатика, текстологија, српска владарска канцеларија, манастир Хиландар, хрисијски пирг, краљеви (Урош I, Милутин, Душан)

In an examination of the content and the philological analysis of several transcripts of the chrysoboullois of kings Uroš II Milutin and Stefan Dušan (four monastery transcripts and a chancery transcript made out in the chancery of the Serbian ruler), we demonstrate the role of what is today the lost chrysoboullos of King Uroš I (from around 1276) in the composition of these documents and the nature of their inter-relatedness. Uroš's chrysoboullos, first of all, was entered by means of a transcription in the chrysoboullos of King Milutin

(1297–1299), and then, through the chrysoboullos which was approved in the Assembly (in around 1303), it continued to serve as the basis for writing the composed chrysoboulloi of the kings Milutin (firstly, in 1313/1314 and later) and Dušan (1336/1345). In observing the issues of chrysoboulloi of the Serbian rulers and their transcription in the Hilandar monastery, we have tried to contribute to a better knowledge of the two chanceries in the Middle Ages, that of the Serbian ruler, and of the Hilandar monastery.

Keywords: chrysoboullos (confirmed and composed), transcript (in the monastery and in the king's chancery), diplomatics, textology, Serbian ruler's chancery, the Hilandar monastery, the pyrgos at Hrusia (Hrusē), kings (Uroš I, Milutin, Dušan)

§ 1.1. Правни и историјски оквир ктиторске делатности српских владара. – Владари династије Немањића издавали су даровно-потврдне хрисовуље манастиру Хиландару. По бројности издатих аката, после краља и цара Душана (1331–1346; 1346–1355), друго место припада досијеу краља Милутина (1282–1321). Ни за једног владара није могуће утврдити тачан број аката упућених главном српском светогорском манастиру, јер су многи од њих изгубљени. Једни од ових аката само су споменути у сачуваним документима, а за друге сазнајемо на основу анализе текста. Нашу пажњу је привукло пет докумената из Архива манастира Хиландара – једна општа *ПОТВРДНА* ХРИСОВУЉА краља Милутина (њен смо препис бележили као *Мил.*),¹ једна општа *ЗБИРНА* ПОТВРДНА ХРИСОВУЉА истога краља, сачувана у три преписа (*Мил.* I, II и III),² као и једна општа *ЗБИРНА* ПОТВРДНА ХРИСОВУЉА краља Душана (*Душ.*).³ Обе збирне хрисовуље започињу хрисовуљом издатом на сабору (око 1303); њу смо назвали *САБОРНОМ* ХРИСОВУЉОМ.⁴ На основу садржинске, текстолошке, језичке, правописне и палеографске анализе поменутих докумената, покушали смо да утврдимо приближно време издавања изгубљених оригинала и њихових сачуваних преписа.⁵

¹ Потврдна хрисовуља садржи листе села по областима, а не у хронолошком редоследу прилагања и без спомињања имена владара дародаваца. Такве су, на пример, прва општа потврдна краља Милутина, по нашем мишљењу из 1297–1299. године (Зборник повеља, 277–280, бр. 82 (1282?)), или општа потврдна хрисовуља цара Душана из 1347/1348. године (Спом. Мак. III, 425–446).

² Збирна хрисовуља је потврдна, сачињена као збир углавном скраћених диспозиција појединих повеља, којима су једно или више села неке области прилагани манастиру. Она, такође, може садржавати и целину или већи део неких повеља.

³ Наше ознаке се тичу следећих бројева у Архиву манастира: *Мил.* – АХС 19 (изд. Зборник повеља, 277–280, бр. 82); *Мил.* I – АХС 13; *Мил.* II – АХС 145/147; *Мил.* III – АХС 144/146; *Душ.* – АХС 141/143. (изд. Зборник повеља, 361–368, бр. 104, Б, В, А и Г (наш редослед)). Акта обрађујемо овако установљеним редом, према хронологији њиховог издавања, сагласно нашим закључцима. За њихове описе в. *Синдик*, Српска акта, 27, 32, 120–121, 123, 124; Зборник повеља, 277–278 и 361–365. За хрисовуљу краља Душана такође в. последње издање: *Фостиков*, Збирна повеља, 79–142; опис: 31–33. – Одломке из текста и појединачне примере из хиландарских повеља доносимо на основу увида у снимке којима располаже Задужбина Светог манастира Хиландара. По потреби, за везани текст упућујемо на Зборник повеља, а за примере који илуструју одређене филолошке појаве задовољавамо се давањем сигле и броја реда.

⁴ У преписима ове хрисовуље, наравно, није употребљен термин *САБОРНА* ХРИСОВУЉА, али јој додељујемо назив имајући у виду околности њенога издавања.

⁵ У нашим настојањима да утврдимо приближну хронологију обрађиваних аката, користили смо резултате палеографске анализе њихових рукописа академика Анатолија Аркадјевича

§ 1.2. Текстолошки оквир проучавања. – Текстолошка анализа омогућује нам да прецизније утврдимо односе међу различитим преписима хрисовуља чији су оригинали састављани на основу истог документа. На сродност текстова пажњу су нам скренуле заједничка аренга и значајна преклапања у садржају, што је подстицало на утврђивање међусобних генетских односа. Праћење целовитих текстова и карактеристичних места показало је да је пет аката, сигнатурама разасутих по Хиландарском архиву, настало текстуалним варирањем на истом „родословном стаблу“, у оквиру коришћења међусобно зависних концепата у дужем временском периоду (1297–1345). Мењали су се владари и околности издавања аката, али су главни учесници остајали исти – адресант (одређени српски владар, па сваки наредни у низу, уколико се укаже потреба, полази од претходника) и адресат (манастир Хиландар), тако да се спољни оквир није мењао. Такође, мотивација издавања аката је остајала иста – потврђивање власништва Хиландара над целокупним његовим поседом у Србији. Стога је једном утврђена подлога с инваријантном аренгом која је својим уводним словом добро погођена у свакој новој прилици наново коришћена.⁶ Тиме је потврђиван континуитет старатељског односа ктитора–владара према главној задужбини у иностранству, у најближем средишту источног монаштва.

§ 2.1. Милутинова потврдна хрисовуља. Датирање и подлога за њено састављање. – Историјске околности су, без сумње, допринеле томе да је краљ Милутин својом хрисовуљом потврдио хиландарским монасима раније стечено манастирско властелинство у Србији. У науци никада није било спорно да је он то учинио својом првом потврдном хрисовуљом, коју уместо 1282, одмах по ступању на престо,⁷ смештамо између 1297. и 1299. године. На такво приближно датирање хрисовуље која је, иначе, без хронолошких индикација, указује податак о запуштености и отуђености манастирскихседа. То се може довести у везу са српско-византијским ратним сукобима (1283–1284). У њима је византијска војска „сачињена знатним делом од одреда Латина, Турака и Татара“, попут казнене експедиције, „с пљачком као главним циљем“, продрла чак до Липљана и Призрена.⁸ Док је трајао отворени рат, а затим и погранична четовања (1286–1299), Хиландарци нису могли долазити у Србију и бринути се о своме поседу. Успостављање трајног мира за који су били заинтересовани и краљ Милутин и цар Андроник II, требало је да се постигне склапањем брака српског краља с византијском принцезом, кћерком цара Андроника II, Симонидом. Преговори су трајали неколико година. Поред главног преговарача, Теодора Метохита,

Турилова, извршене у оквиру припреме издања *Хиландарских владарских повеља*, на чему му најсрдачније захваљујемо.

⁶ „У пространству божанске моћи...“, начелно, одговара општем сагледавању простора који припада српском царском манастиру.

⁷ Види Зборник повеља, 277, бр. 82.

⁸ Види Историја српског народа I, 440 (Љ. Максимовић).

који је у Србију долазио пет пута,⁹ изгледа да су извесну улогу имали и монаси Хиландара. На то указује хрисовуља цара Андроника II, којом су јануара 1299. године потврђени сви хиландарски поседи у Византији – на Атосу и изван њега.¹⁰ Врло је вероватно да се хиландарским монасима, приликом њиховог доласка у Србију, негде између 1297. и 1299. године, и краљ Милутин захвалио издавањем хрисовуље¹¹ за њихово посредовање у поменутим преговорима. Тај потврдни акт Милутин је сачинио „истраживши даровања својих родитеља и прародитеља“;¹² тј. пошто се обавестио о запуштеним и отуђеним „селима, власима и пашњацима“ на некадашњем поседу манастира, које је „уписао у ову хрисовуљу“ – (Син оубо всѣмъ разоумѣти писа крал(евъ)ство мн. тако хрисовоуле створенныи дѣдомъ и о(тѣ)цемъ мн. (свѣ)тѣи в(огороди)ци оу(свѣ)тѣи горѣ хиландарю .) въ ннхъ же села и власи и паше . о(свѣ)тѣи кр(а)л(евъ)ство мн . едно по(т)рено а друго изгоублено . изистивъ даньнаи прародителн и родителн кр(а)л(евъ)ства мн . оуписахъ оу хрисовоуль син (Мил. 13–15).¹³

Милутинова хрисовуља, како показује њена садржина, сачињена је на основу хрисовуље којом је краљ Урош I на крају своје владавине (око 1276), такође, потврдио целокупно хиландарско властелинство у Србији. Хиландарски монаси су краљу Милутину поднели препис – МАНАСТИРСКИ ДУПЛИКАТ Урошеве хрисовуље,¹⁴ јер је њен оригинал био „похабан“ (то се види из текста нешто касније саборне хрисовуље). До тог закључка долазимо, с једне стране, због тога што се у

⁹ О свему томе в. Исто, 444–448.

¹⁰ Actes de Chilandar I, № 17. 33–41: Цар истиче да је „спремно удовољавао захтевима српских монаха, јер су они у прошлости увек показивали добро расположење и понашање према цару“.

¹¹ Не изгледа нам прихватљивим да је та хрисовуља издата „око 1283. године, када су Милутин и Драгутин стигли и до граница Свете Горе“ (в. Спом. Мак. I, 276–277). Поред горе изнетих разлога, додајмо и тај да, уколико су Милутин и Драгутин у заједничком походу против Византије, почетком 1284. године, „када су досегнуте границе Свете Горе и обала Егејског мора код Христопоља“ (в. Историја српског народа I, 441 (Љ. Максимовић)), издали општу потврдну хрисовуљу Хиландару, у њој би се, с обзиром на то да је Хиландар био баштински манастир Немањића, спомињао и краљ Драгутин.

¹² Зборник повеља, бр. 82. 14, 15. То су у старијим генерацијама („прародитеља“) даровања монаха Симеона из друге половине 1198. године (Зборник повеља, бр. 9) и Стефана Немањића из првих година 13. века (Зборник повеља, бр. 12), а у млађим („родитеља“) Уроша I (изгубљена) и краља Владислава (1234–1237?, Зборник повеља, бр. 34).

¹³ Иста формулација налази се и у хрисовуљи краља Милутина за манастир Грачаницу (1315, или 1321, пре 29. октобра), изд. Зборник повеља, 501, бр. 137. 8–10: Син оубо всѣмъ разоумѣти писа кралевство мн тако хрисовоуле створени прародителн и родителн (свѣ)тѣи в(огороди)ци градъбаньскон ... о(свѣ)тѣи кр(а)л(евъ)ство мн едно потрено а друго по(г)ублено.

¹⁴ За докуменат од изузетног значаја, када је оригинал изношен из манастира, прављен је његов препис – МАНАСТИРСКИ ДУПЛИКАТ. Он је замењивао оригинал и обично га имитирао по спољним обележјима (*copia imitativa*). Тако је у манастиру Кутлумушу сачињен препис (Actes de Kutlumus, № 30. 52: "Εστεῖ δὲ καὶ ἐν ἡμῖν τὸ ἀντίγραφον αὐτοῦ) значајног акта (I. 51: ὑποσίμα, о том термину cf. Darrouzès, Recherches sur les ὀφείκια, 399–426), упућеног септембра 1369. влашком војводи Владиславу I, ктитору манастира. Од њега се очекивало да се сагласи са садржином и да га овери својим потписом. Будући да војвода није послао потписани документ, игуман Харитон је, на основу поменутог преписа, одредбе акта упућеног војводи Владиславу I унео у свој други тестамент (Actes de Kutlumus, № 30).

Милутиновој хрисовуљи не спомиње „похабаност“ Урошеве хрисовуље, а с друге, правописна анализа показује присуство једног специфичног слоја за који је мало вероватно да је потекао из канцеларије краља Уроша I. Том, старијем слоју сигурно припадају типично глагољске комбинације лѣ, нѣ, више присутне у *Мил. I: послѣднѣѡ Мил. 12* и *Мил. II. 16* (*послѣднѣѡ Душ. 17*, *послѣднѣѡ Мил. III. 29–30*); *поставлѣю Мил. II. 28* (*поставлѣю Мил. 19–20* и др.); *добродолѣни Мил. II. 29* и *довродолѣни Душ. 30* (*добродолѣни Мил. 20–21* и *добродолѣнѣ Мил. III 52–53*). Овај правописни модел сеже до древне словенске писарске праксе, очекиване код нас још у 12. веку до ширења дисјотације. Дисјотација се у овим спојевима примењивала до средине 13. века.¹⁵ На Светој Гори међу Србима старији ћирилички правопис могао се спорадично јављати у живој употреби и током 13. века због непосредног додира са старословенским предлошцима југоисточне провенијенције који су могли, у ограниченој мери, служити као модел (пре свега у оквиру индивидуалних писарских поступака).¹⁶ Познати су нам записи Теодора Спана из 1263. године, писани српском редакцијом, врло архаичним правописом, у близини Хиландара и изван Свете Горе после Теодоровог прогона. У њима, између осталог, налазимо истоветно угледање на старословенски правопис у писању група *ѡа* и *ѡѡ* (*землѣми I, 142б–143а* и *143а. 16*, *кралѣ I, 143а. 5*, *ѡт[ѡ]ганѣюци II, 267а. 19–20*, *наставлѣки II, 268а. 26*, *ѡкрѡдѣки II, 268а. 28*; такође и *ѡ(ѣ)с(а)рѣ I, 142б. 10* и *II, 267а. 6*).¹⁷ По нашем суду, овакав правопис, архаичан чак и за време монаха Симеона (*Сим.*)¹⁸ и Стефана Немањина (*Сѡеф.*),¹⁹ што се види по њиховим повељама (нпр. *ѡплѡнеѡ Сим. 14*, *ѡ(а)рѡ Сим. 35*, односно *пѡмышлѡюѡу Сѡеф. 31*, *ѡ(а)рѡ Сѡеф. 41*), не може се очекивати у српској државној канцеларији 13. века, а најмање у време краља Милутина. Хипотетички би се могло допустити његово случајно коришћење не касније од времена краља Уроша I (1243–1276) којем припада и дело Теодора Спана, али нема потребе за тим. Овај правопис је, заправо, могао припадати неком, у време писања старијем, угледном светогорском монаху који се образовао на истим изворима на којима и Теодор Спан.²⁰ Радило би се, стога, о траговима правописно маркантног хиландарског преписа оштећене Урошеве повеље, неизмењеним у

¹⁵ *Пешикан*, О ортографским видовима, 46.

¹⁶ Б. Јовановић, нпр., скреће пажњу на карејске споменике прве половине 14. века (од првих деценија до четрдесетих година) у којима се, под утицајем старије традиције, уводи двојеров правопис „насупротив процвату уређеног, једнојеровог рашког правописа“ (*Јовановић*, *Кареја и Хиландар*, 344).

¹⁷ Примере из записа Теодора Спана црпемо из последњег издања, где су донети и снимци рукописа: *Трифунѡвић*, *Записи граматика*, 89–114.

¹⁸ *Сим.* – према Аврамѡвићевој литографији у манастиру Хиландару (*Зборник повеља*, бр. 9).

¹⁹ *Сѡеф.* – АХС I (*Зборник повеља*, бр. 12).

²⁰ Док је до истека 12. века правопис световних документа предњачио у иновативном развоју, у 13. в. ситуација се преокреће, јер ће подстицај за промене почети долазити са Свете Горе, од снажнијег укључивања манастира Хиландара и других српских монашких и књижевних заједница у српски духовни и културни живот. Црквена књига мењаће укупну српску писану праксу, будући под изразитим утицајем других словенских култура у оквиру света *Slavia Orthodoxa*, с доминацијом неутралног ћириличног система у свим аспектима.

Милутиновој потврди 1297/1299. године. Манастирски дупликат Урошеве хрисовуље, сачињен да би заменио оригинал, настао је, дакле, између 1276. и 1297/1299. године, највероватније непосредно пред одлазак хиландарских представника краљу Милутину, у оквиру њихових припрема за пут, у последњим годинама 13. века (око 1297).

С дипломатичке стране, хрисовуља краља Милутина изгледа као документ јединствене композиције, у целости састављен за једну прилику – владарску оверу потврде претходника. Основном анализом нарације, међутим, у њој се могу рашчланити различити вербални слојеви, пре свега последњег и претходног владара, самог краља Милутина и краља Уроша I. Краљ Милутин у експозицији, говорећи у првом лицу о своме „истраживању“ манастирских имања, у закључку и санкцији преузима првобитну, општу аукторову (Урошеву) перспективу, преклапајући се тиме с исказом свога претходника. Само једном директно ће се видети промена перспективе у односу на краља Уроша: у набрајању влаха, казивалац – ауктор посебно ће назначити оне „које је господар краљ приложио светој цркви“.²¹ Уз то, на почетку експозиције јача, непосредна веза с првим манастирским ктиторима (већи степен сродства), припада Урошевим речима (хрисовуле створеньныиѣ дѣдомъ и о(т)ъцемъ цн Мил. 13–14).²² У експозицији и закључку ослабљена, даља веза и без мењања говорног лица (даньнаи пра-родители и родители кр(а)л(евъ)ства цн Мил. 15, створише прародители и родители крал(евъ)ства цн Мил. 46, оутврждениу прародитель и родитель (ве)тынихъ свонхъ Мил. 48),²³ припада краљу Милутину.²⁴ Тако, испада да је Милутинова хрисовуља састављена смирноном прерадом Урошеве хрисовуље. Уз разноврсну анализу, можемо с доста сигурности раздвојити садржину првобитне Урошеве потврдне хрисовуље од Милутинових додатака ради издавања потврде.

§ 2.2. ДАТИРАЊЕ ПРЕПИСА ХРИСОВУЉЕ КРАЉА МИЛУТИНА ИЗ 1297–1299. ГОДИНЕ (АХС 19, т. с. А 12/1). – Сачуван веродостојни препис, манастирски дупликат хрисовуље краља Милутина,²⁵ по свој прилици је сачињен када је оригинал требало однети у Србију да би на сабору потврда хиландарског властелинства добила потпуну правну ваљаност (око 1303).²⁶ Анатолиј Аркадјевич Турилов

²¹ Зборник повеља, бр. 82. 39; в. у саборној хрисовуљи: бр. 104Б. 52; В. 5–6 и А. 95–96 и у Душановој: бр. 104Г. 58.

²² Зборник повеља, 278, бр. 82.

²³ Зборник повеља, 278, 280, бр. 82.

²⁴ Види нап. 12, 13.

²⁵ Мошин и др. (Зборник повеља, 277–278, бр. 82 (1282?)), сматрају да је у питању „оригинал или аутентични препис“.

²⁶ Потврђивање на сабору садржине изгубљене или оштећене хрисовуље већ је у српској држави било позната пракса. Споменимо да је краљ Урош I, с архиепископом Арсенијем и својим братом, хумским епископом Савом, обновио хрисовуљу коју је његов отац краљ Стефан Првовенчани издао своме стрицу „великом хумском кнезу Мирославу“, пошто су хрисовуљу, заједно с другим манастирским драгоценостима, однели Бугари (око 1254). Урош I напомиње да

палеографским путем је датирао овај препис у почетак 14. века, са чиме се слажу наша филолошка запажања и укупна реконструкција историјских догађаја. Како истиче А. А. Турилов, рукопис је сличан, премда мање калиграфски, рукопису главног писара Рашке крмчије (1305).²⁷ – Приметили смо да је дуктус овога писара у извесној мери и архаичнији од писара Крмчије (ниско *jayi*, средња тачка, старија титла, једноставнији надредни знаци), из чега се види да се он као писар формирао у последњим деценијама 13. века. Правопис примењен у препису Милутинове хрисовуље, укупно узев, добар је пример развијене рашке школе, скоро сасвим је нормализован, што одговара палеографском оквиру.²⁸ Појединачна одступања надахнута старословенским правописним обрасцима, наравно, нису доказ да је писару била нарочито позната много старија традиција јер није очекивано мешање традицијâ у приступу једнога човека. То су различити хронолошки слојеви, као што смо већ истакли у вези с постојањем манастирског дупликата Урошеве опште потврдне хрисовуље.

§ 3.1. Очуваност УРОШЕВЕ ОПШТЕ ПОТВРДНЕ ХРИСОВУЉЕ НА ПРЕЛАЗУ 13/14. ВЕКА. – О „потрвености“, тј. похабаности Урошеве повеље говори се у експозицији саборне хрисовуље (ѿго рад[и] видѣв(ъ) краа(е)в(ъ)ство ми · ере кѣше потрень хрисовуль г(осподи)на и ѿ(тъ)ца ми *Мил. I*, такође и II, III, *Душ.*).²⁹ Она, наравно, није могла бити толико оштећена да се није могла користити. У саборној хрисовуљи непосредно се саопштава да је ова Урошева хрисовуља „преписана“ (и прѣпис(а)хъ хрисовѣль сии с(в)етыѣ б(о)городице хилан'дарьскиѣ *Мил. I–III, Душ.*).³⁰ а то се види и из задржавања старијих језичких и правописних слојева. Од 1297/1299. до 1303. вероватно се мало шта променило на плану очуваности Урошевог акта, премда се први пут (*Мил.*) о његовом лошем стању не говори. Текстолошка анализа ће показати да сви разматрани документи (*Мил. I* и *Мил. I, II, III* и *Душ.*) имају исту подлогу, што значи да је коришћен исти документ, сачињен 1297/1299. Међутим, приликом одржавања сабора, у измењеним околностима, краљ Милутин ће се позивати на оштећеност хрисовуље свога претходника да би својој потврди, донетој на томе сабору, и потом, новим давањима, обезбедио пуну правну

је тако учинио и краљ Стефан Првовенчани с архиепископом Савом I (Зборник повеља, 227, бр. 64. 22–33). Приближно време одржавања сабора, па према томе и издавања „саборне“ хрисовуље, утврђено је на основу списка присутних епископа (в. Спом. Мак. I, 208–310).

²⁷ Види нап. 5.

²⁸ Широм анализом Павла Ивића и Вере Јерковић била је обухваћена и ова исправа, уз констатацију да се типичан рашки правопис нарочито огледао у доследном писању *ja* и *je* лигатурама *ia* и *ie*; обичније је писање *la* и *na* него *la*, *na*, премда с чешћим *e* у односу на *к* у групама *ле* и *ње*, с редовним писањем *лю* и *ню* (*Ивић – Јерковић*, Правопис, 199, бр. 46а). Промакло им је, међутим, усамљено писање *на* уз помоћ *ѣ* – *послѣдѣѣ* (р. 11–12), у истој предлошко-падежној конструкцији као и у Милутиновој Кичавској повељи (АХС 2, тс А 2/1, Зборник повеља, бр. 68. 6–7, где је ова повеља приписана краљу Урошу I). За ову другу исправу њихова је претпоставка да је таква комбинација искоришћена „можда [...] да би се избегло понављање лигатуре *ia*“ (*Ивић – Јерковић*, Правопис, 45; уп. 198).

²⁹ Уп. Зборник повеља, бр. 104Б. 61–62; В. 20–22; А. 113–115; Г. 68–69.

³⁰ Уп. Исто, бр. 104Б. 67–68; В. 31–32; А. 126–127; Г. 76–77.

ваљаност.³¹ Због тога је, по свој прилици, на сабору показан оштећени Урошев оригинал, а у састављању новог, саборног акта у канцеларији (око 1303), коришћена је недавно сачињена оригинална Милутинова потврдна хрисовуља из 1297/1299, као веродостојни „препис“ Урошевог акта. Претпостављамо да се оригиналу Милутинове хрисовуље на сабору изгубио сваки траг, а остао је њен дупликат, сачињен у манастиру (*Мил.*).³²

§ 3.2. РЕКОНСТРУКЦИЈА ИЗГУБЉЕНЕ УРОШЕВЕ ОПШТЕ ПОТВРДНЕ ХРИСОВУЉЕ (ДО 1276). – Записи Теодора Спана, уз претходно речено, могу нам помоћи да рашчланимо разнорodne слојеве који се по инерцији или из осећаја пијетета дословно преносе у каснијим документима. У њима се лигатурно и и љ нормално пишу на почетку слога (нпр. доментина кромон(а)ка I, 143а. 17–18),³³ уз друга решења за ља, ља (употреба љ, § 2.1) и ље, ље – неодређен старији модел (гонению II, 267б. 7, ѡзлѡбленъ II, 268а. 11). Употреба ю је раширена, правилна (съблюдан II, 267а. 19, книголюбца II, 267б. 9),³⁴ и на позицији иза шуштавих, меких сугласника (нпр. ѡрошю I, 143а. 12, прѣдръжешю I, 143а. 26, осим по изузетку). Ово је у супротности са српском правописном дисјотацијом (нпр. у Симеоновој повељи съблѡдати 3, ѡубъвѡнаго 34, ѡуди 62) и растерећењем писања иза шуштавих сугласника које се исто манифестује (нпр. въспрѣмъшюу 16, поспѣшъствоушюу 48–49); све ово важиће и у времену Стефана Немањића, уз присуство старијих поремећаја (нпр. вѡноу 22; помышлѡшюу 31; прѣчѡднни 26; али и ѡтѡчнвша 29, дѡлюгъ 68). Удвајање вокала не обележава се посебно (нпр. арсенин ... арсенин I, 143а. 20–21. 25, син II, 267б), на супрот довољно бројним потврдама у препису Милутинове потврде (*Мил.*), где се примењује контрастирање суседних графема само на односу и–и. Последњи пут овакав образац доследније је примењиван у рашким споменицима из 12. века.³⁵ Из преклапања старословенског љѣ, љѣ с такође древним -ни (преко примера добродѡлѣни *Мил.* II. 29 и Душ. сл. / добродѡлѣни *Мил.* 20–21), знамо да се они налазе у истом хронолошком слоју.³⁶

³¹ Види нап. 26.

³² Исто, бр. 82; за манастирске дупликате види нап. 14.

³³ Види нап. 17.

³⁴ Али, по изузетку, у складу с актуелном српском ортографијом долази и крѡлоу I, 143а. 10–11.

³⁵ Модел постоји код главног писара Мирослављевог јеванђеља и у другој руци Вукановог јеванђеља, а зачет је у ранијој ћириличкој писмености, с најважнијим потврдама у Енинском апостолу (*Пешикан*, Мокропољско четворојеванђеље, 71–72; *Врана*, Вуканово еванђеље, 27). Имају га и каснији српскословенски споменици из Босне, захваљујући њиховим древним предлошцима (*Савић*, Пергаменски уметак, 93). – Правило је установљено у најстаријим ћириличким споменицима по угледу на грчки правопис, пре свега у спојевима е, о, љ и сл. (*Ђорђић*, Историја српске ћирилице, 37).

³⁶ Без обзира што граfiје -ни нема у правописном поступку Теодора Спана, њено присуство у хиландарском препису Урошеве повеље доказ је да је она постојала у изворима на којима се образовао наш преписивач и да је он врло добро усвојио стари поступак, доследније од Теодора Спана.

Архетип читавог текстуалног стабла, представља, дакле, изгубљени хиландарски препис Урошеве повеље настале на основу различитих аката у којој се појављује неколико хронолошких равни: појединачни елементи из првих хиландарских аката (1198, 1200/1201, 1234), међу којима има и неких који нису сачувани (Урошева даровница, можда и нека, нама непозната исправа Стефана Немањића), Урошев општи потврдни акт (трећа четвртина 13. века) и хиландарски препис тога акта (1276–1297/1299).³⁷ Уза све то, треба додати и касније наслаге из времена краља Милутина, настале у општем потврдном акту (1297/1299) и савременом препису (1302/1303) и другим документима преко којих се архетип реконструише.

Редом ћемо прегледати карактеристичну материју која дубље спада у 13. век (пре прве Милутинове потврде). У повељи су доследно преношени неизмењени старији сегменти приликом набрајања села, на пример *гоуѣгѣвникъ Мил.* 15–16, с ликом који је изравно ослоњен на *Сѣеф*.³⁸ Врло стари лик је и апелативне основе у присвојном придеву (*архийискуй-*) који детерминише топоним, и сам топоним – *выше пекн архипискоу|пове Мил.* 17–18 и *Мил.* I и *Душ.* (припада 13. веку); они ће накнадно бити прерађени доцније, у 14. веку – *выше пещи архипеп(н)с(коу)пове Мил.* III. 45. Необично решење *-на(-)*, присутно на различитим местима у *Душ.* (*по|днлованна* 17–18) и *Мил.* I (*съ хландри* 25), могло би припадати архетипу.³⁹ На крају ове потцелине у којој се први пут у поседу Хиландара помиње Захаћ, бележи се облик *поставкѣю Мил.* II. 28. Исто тако, у следећој потцелини, прва половина Добродољана, као што смо истакли, пише се на овај начин, а ту је и упрошћен присвојни суфикс (*(-ч)-ьск-* > *(-ч)-ьк-*) у вези с одређењем Богородичиног манастира (*стоуденичкѣ Мил.* 21 и *Мил.* I–III сл. – у *Душ.* рести-туише се *-с-*), у духу 13. века, као у првим двама хиландарским повељама (грчкѣ *Сим.* 13 и *Сѣеф.* 8, грчкѣ *Сим.* 35 и *Сѣеф.* 41). На крају ове потцелине помиње се село Досуђе, написано у складу с праксом 13. века (*досоуѣ Мил.* 23).⁴⁰ У првом набрајању влаха, изразито је архаично написана титула *кѣнезь (Мил.* 24), с *јером* на позицији слабога полугласника који се од давнина не пише у српској писмености, као ни у речи *кѣнига*, на пример. Како ни у Теодоровим записима нема овога етимолошког *јер* (нпр. *книгъ I*, 143б. 16, *книгадъ II*, 267а. 3), што је и

³⁷ Уп. нап. 12.

³⁸ Зборник повеља, 83, бр. 12. 67. – Дисјотовано је написана група *гоу-*, што је на релевантном микроплану старије од уредно јотованог *гю-* и сл. ликова који су у српску писменост враћени угледањем на старословенску писменост (па су с њима привремено дошли и ликови *шю-*, *щю-*, *чю-* и сл., каквих нема у *Сим.* и *Сѣеф.*).

³⁹ Исти модел налазимо у другом запису Теодора Спана, приликом натписивања финалног слова уметнуте (заборављене) речи на мало простора (*оуспини' II*, 268а. 14–15).

⁴⁰ Овакво писање читаве ове целине у којој се помињу село Штупељ изнад „Пећи архипискупове“, Захаћ, половина Добродољана, виноград у Желчиштима и село Досуђе у Плаву у складу је с нашим ранијим закључком да је ова добра манастиру Хиландару даровао краљ Урош I (в. *М. Живојиновић*, Даровања Уроша I, 218).

логично јер су се у каснијем времену накнадно учила правила, не и посебни случајеви, можемо закључити да читав овај списак зависних људи припада најдубљој старини – можда несачуваној исправи Стефана Немањића у којој су се могли поименично набрајати власи додељени у првој Немањиној повељи манастиру Хиландару. Још у првој повељи постојало је овакво *јер* (нпр. *кѣгитороу* 50, *вѣсѣге* 58, *кѣго* 59 – али *кнѣзе* 2), да би се у другој већ изгубило (нпр. *кѣгитороу* 66). У оквиру овога списка била су и два случаја који начином бележења одговарају накнадно оживљеном старословенском обрасцу (*дѣсимирѣ* Мил. I. 38 < **дѣсимирѣ*; *шоурѣ* Мил. I. 42; § 4.2), али и један који би упућивао на време Стефана Немањића (*гоурѣгъ* Мил. 38 – у осталима подмлађено, нпр. *гурѣгъ* Мил. I. 51; в. горе). Потцелина која се тиче Добрих дола и Раковице свакако припада 13. веку (*тоурѣ* Мил. 44, у читању *ѣуѣ*; неизвршена дисимилација спојног вокала у сложеници *тоурѣгѣмѣннѣ* Мил. 45, такође и у Мил. I и Душ., извршена у Мил. II и Мил. III). У њој су и два маркера несачуване Урошеве опште потврдне хрисовуље – партицип презента актива *доходѣ* Мил. 44, задржан само у Душ., преосмишљен у Мил. I–III, као и контрастна група -ни (*соуѣни* Мил. 45). Из првобитног Урошевог акта су стари партиципи презента актива код глагола с тематским суфиксом -i- у закључку новог акта: *створѣше* Мил. 46 и Мил. II – Мил. III сл. и у санкцији, упркос варирању: *извоѣѣ* Мил. 48–49 и Мил. II. 144 (у читању *извоѣѣ*) – *извоѣнѣ* Мил. III. 250. – После реченог, три различита начина писања финалног удвојеног н, указују нам на постојање исто толико слојева. Обична замена финалног десетеричког и обичним, осмеричким н, раширена је свуда и треба претпоставити да је њена примена дошла с првом нормализацијом правописа у духу зреле рашке школе, дакле у време краља Милутина. Међутим, његова је примена од почетка недоследна. У ретким случајевима запазили смо сажимање у Мил. (око 1302/1303), тамо где је у живом говору одраније дужина, на исти начин као и у млађој грани (нпр. *вѣспѣтнѣхъ* 2, *оѣкѣннѣ* 8, *вѣлнѣкѣмѣмѣ* 9, *дрѣугѣ* 25, *грѣшнѣ* и *недостѣннѣ* 47, итд.), што би, по нашем суду, припадало последњем преписивачу. Писање -ни одликовало је, дакле, хиландарски препис Урошеве повеље (1276–1297); -ни Милутинову повељу (1297/1299, али је могло бити и заостатака из оригиналне Урошеве повеље, до 1276); писање -и (< -ни, -ни), -ы (< -ни) припада препису Милутинове повеље (око 1302/1303).

Претпостављени архетип реконструишемо, ради илустрације, на подлози краћег, потврдног Милутиновог документа у сачуваном препису (Мил.):

Бъ пространствѣ б(о)ж(ь)ствьныи силя ... Обаче видѣвъше · с пастыри словословни (словословне Мил. I. 4) сплетъше ... съ влѣхвы чюдеще се ... по срѣдѣ людн ... кто оуврачюють ... и тихое пристанище влѣннелдымь боурею грѣховною ... и м(н)л(о)стива г(оспод)а рождъши ... и мене помилуи · пате всѣхъ сыгрѣшьша · вѣмь бо те с(ве)тыи тронце честв прнѣмьшоу и рождъшоу · н(ы)нѣ ни сот[ь] грѣшнынхъ чести...

Изь же въ послѣднѣя врѣмена въ честв помилуваннѣ (помилуванна Душ. 18) ... остахъ ...

Снѣ оубо всѣмь разоумѣти писа крал(евь)ство ми · тако хрисовуле створеньныи дѣдомь и ш(т)цель ми · с(ве)тѣн б(ого)родици оу с(ве)тѣн горѣ хиландарю · въ ннхъ же села и власи и паше · оврѣтъ кр(а)л(евь)ство ми · едно потрено а дроуга изгоуелено · изистивъ даннаи прародители и родители кр(а)л(евь)ства ми · оуписахъ оу хрисовуль снѣ ·

Село гоурьгевикъ ... дрѣстьникъ ... бѣлчища · видѣннѣ · а оу тѣхъ селѣхъ два винограда · кельнѣ оу кроушевѣ а дроугин оу пекн · цоупѣль выше пекн архипнскоупове ... оулианикъ съ оулиари (съ элари Мил. I. 25) ... и снмь оулиаремь да нѣ работѣ никоре нне ... да га тнн оулиариѣ сот[ь] себе поставляю (поставляю Мил. I. 28) ·

И оу {п}ризрѣнѣ села ... Обѣ ходын · дол[ъ]нѣ и гор[ъ]нѣ (дол[ъ]на и гор[ъ]на Мил. I. 29 и Мил. III) · и половина добродоланнѣ (добродоланнѣ Душ. 30 и Мил. I сл.) · а дроуга половина с(ве)те б(огороди)це стоуденничѣ ... стоуденничѣ ... Оу плавѣ село досуге и съ заселнелъ ·

И се власи · кьнезѣ конхна з дѣтню ... деснмирѣ (деснмирѣ Мил. I. 38 < *деснмирѣ) з дѣтню ... ке си ѣ довелъ изъ грѣкъ ... бачъ шоурѣ (шоурѣ Мил. I. 42) моу з дѣтню ... браата з дѣтню ... коунѣддаты з дѣтню ... гоурьгѣ калнманнѣ з дѣтню ...

И се конхъ ѣ г(осподи)нѣ краль придалъ с(ве)тѣн цр(ь)кви ... браата з дѣтню ... братославъ драгомирѣ зетѣ з дѣтню ... добромирѣ братѣ главешъ ... братѣ моу гроупѣша з дѣтню ...

а планина добринь доли ... И коудѣ нѣ дрѣжаве ... тѣко (кто Мил. I. 59 < *кѣто) доходе ис тоуге земле къ с(ве)тон цр(ь)кви · соуцини люднѣ те земле · или ѣ парнкъ или влахъ или кто любо тоугоземланнѣ ...

Снѣ оубо створьше прародителѣ и родителѣ крал(евь)ства ми ... анафема кмоу рекьше ... Изъ же грѣшныи и недостонныи рабѣ ... оутврѣжденню прародителѣ и родителѣ с(ве)тыннхъ сконхъ · послѣдствовати изволь ... аще ли кто таковыи оставнѣ ... съединеннѣ же съ нудою ...

Сна писавъ кр(а)л(евъ)ство мн и потъписа ∴
 СТЕФАНЪ · ОУРОШЪ · ПО МИЛОСТИ · БОЖИЕН · КРАЛЪ · И
 БОГОМЪ · □ДР'ЖЬЦЪ · СРЪПЬСКЫ□ ∴~

Различити слојеви обележени на подлози документа *Мил.*:

- Урошев општи потврдни акт (до 1276)
- заостаци из старијих аката (Урош и његови претходници)
- правописни маркери преписа Урошеве хрисовуље (до 1297)
- ∞ Милутинови додаци приликом првог потврђивања (1297/1299)
- ... наноси из преписа Милутинове потврде (до 1303)

§ 4.1. САБОРНА ХРИСОВУЉА (ОКО 1303). – Краљ Милутин саопштава у експозицији свога другог хиландарског акта да је, пошто „бејаше истрвена хрисовуља“ (вѣше потрєнь хрисовоуль)⁴¹ његовог „господара и оца, великог краља Стефана Уроша“, у договору с архиепископом Јевстатијем II и с краљицом мајком, Јеленом, и са свим српским епископима, одржао сабор [око 1303. године].⁴² На сабору је сачињена нова хрисовуља, преписивањем за нас изгубљеног оригинала (прѣпис(а)хъ хрисовоуль сн) Милутинове потврдне хрисовуље из 1297–1299. године.⁴³ Оригинал те нове, на сабору издате хрисовуље (око 1303), данас је, такође, изгубљен. Како смо већ на почетку рада указали (§ 1.1), саборна хрисовуља нам је позната посредно, преко преписа збирних хрисовуља који је понављају у интегралном виду, закључно с подударностима у тексту *Душ.* и *Мил.* III и *Мил.* II.⁴⁴ Поред непосредног казивања о сабору, заједничког за све акте осим за *Мил.*, постоје и иновације које обједињују ова акта, нарочито особене грешке у списку зависних људи и мање језичке и правописне појединости (§ 4.2). Из овог акта

⁴¹ Чињеница да је Урошева „истрвена хрисовуља“ искоришћена за писање Милутиновог потврдног акта показује да глагол *потрєти*, ипак, значи ‘излизати, избрисати, побрисати, истрти, отрцати [од честе употребе – трења]’; в. *Даничић*, Рјечник II, 397 (*conterere*), *Miklosich*, *Lexicon*, 646 (*conterere, fricare, delere*). Овде се, дакле, не ради о потпуном уништењу него о делимичном, иако неповратном, оштећењу.

⁴² О потреби сазивања сабора и времену његовог одржавања види нап. 26.

⁴³ Зборник повеља, 374, бр. 104Б. 67–68.

⁴⁴ Долазак Хиландараца с молбом за оснивање пирга и даривање Цркве Св. арханђела Михаила у Штипу не припадају саборном акту.

непосредно је, у знатно каснијем времену, изведен *Душ*. То, пре свега, доказују правописни архаизми – с примерка у којем је примењен правопис с почетка 14. века (око 1303), па чак и спорадични ликови из преписа Урошеве хрисовуље. Са саборног акта, недуго по његовом писању, састављена је нова Милутинова исправа (вероватно 1313/1314), чији препис је *Мил.* I (§ 5.2.1). Будући да је краљ Милутин своја прва даровања Хиландару забележена у збирној хрисовуљи, по нашем мишљењу, учинио на истом сабору (око 1303, § 6.1) и саборну хрисовуљу, због тога, можемо сматрати збирном.

§ 4.2. РЕЗУЛТАТИ ТЕКСТОЛОШКЕ АНАЛИЗЕ И ДОКАЗИ О ПОСТОЈАЊУ САБОРНОГ АКТА. – У функцији текстолошке анализе послужили су нам и палеографски, граfiјско-ортографски и језички налази акта сачуваног у преписима збирних хрисовуља. Сравњивање свих текстова показало је да они припадају јединственом стаблу, тачније да се изводе из акта који није старији од краја 13. века. Историјским путем (уз анализу садржаја) он се идентификује као Милутинова потврдна хрисовуља (1297–1299). Премда би оригинал те хрисовуље по обиму у целости одговарао препису којим располажемо (*Мил.*), језички, правописно, па и текстолошки, они нису истоветни. Да тај препис Милутинове хрисовуље (*Мил.*) није непосредно послужио за прављење других аката, видимо по облицима за које смо утврдили да представљају индивидуалне иновације (текстолошке, језичке, правописне). До њих долазимо поређењем текстова свих релевантних хрисовуља: и *цене подилоуи Мил.* 9 (*ц(н)л(о)стиу си и цене подилоуи* · *паче всѣхъ съгрѣшѣша* 9–10) – и *цене под(н)лоуи грѣш'нааго Мил.* I. 13 и др. сл.: испуштена је придевска јединица у актуелном квалификативу (*грѣш'нааго*) на који се односи партицип претерита актива у вишем степену (*паче всѣхъ съгрѣшѣша*); *гроуѣша Мил.* 43 – *гроуѣша Мил.* II. 15 и др. сл. (*гроуѣша Мил.* III. 106–107): обезвучавање на морфолошкој граници (да је било присутно 1297/1299, као млађа црта, највероватније би се пренело у *Мил.* I–III и *Душ.*); *тъко доходе Мил.* 44 – *кто дохо|де Душ.* 66–67 и *к'то доходи Мил.* I. 59 (тнѣ кон... *Мил.* II. 17, тизи кон... *Мил.* III. 109): метатеза *к'то* > *тъко*, судећи по другим актима, извршена је у овом препису (до 1302/1303); да је постојала у оригиналу 1297/1299, не би било разлога да се, као млађа, и народном језику ближа црта, елиминише (другачије су прилике владале у време издавања *Мил.* III); да га ... *поставляю Мил.* 19–20 и др. – да га ... *поставляю Мил.* I. 27–28: правописно стање у другом документу с почетка 14. века (*Мил.* I) необјашњиво је (анахронном) реституцијом, што значи да је морало бити тако у предлошку, дакле – преузето је из документа из 1297–1299;⁴⁵ *до|бродолѣнни 20–21 – добродолѣнни Мил.* I 29 (уп. *добродолѣнни Душ.* 30): у предлошку је морало стајати **добродолѣнни*; *деснириа Мил.* 28 и др. – *деснириѣ Мил.* I. 38: врло је могуће да је овде измењено древно *ѣ* у *ь* (то је граfiчки лакше објашњиво него да је *и* измењено у *ь*); уп. исто *шоуриа Мил.* 31 (*шоуриа Мил.* 46, *шюриа Мил.* III. 78) – *шоуриѣ Мил.* I. 42: комбинација *рѣ* сигурно је из 1297/1299. и можда с неке још старије подлоге из 13. века. У неколико

⁴⁵ С правом би се очекивало и у *Мил.*, јер тамо већ постоји потврда за истоветно нѣ: *въ послѣднѣи врѣмена Мил.* 11–12, као и *Мил.* I. 16 (уп. нап. 28).

примера с мање сигурности, али и даље с великом вероватноћом, можемо говорити о подмлађивању у *Мил.*: *сѡвословнѣ Мил.* 3 и др. – *словословнѣ Мил.* I. 4: можда је извршено независно подмлађивање свуда, осим у *Мил.* I у којем је као и у Хиландарском и Студеничком типичу (*словословнѣ*)⁴⁶; *н ако Мил.* 19 – *н-такѡ Мил.* I. 27, *Душ.* 28 (вероватно реституцијом *н ако Мил.* III. 49): *јоша* у хијату је зацело постојала у саборној хрисовуљи, само није јасно да ли је била у повељи 1297/1299; *кѣ Мил.* 28 (*кѣ си к | довелъ изъ грѣкъ 28–29*) – *кѣ си є довелъ изъ грѣкъ Мил.* I. 39 и др. сл.: облик *кѣ* вероватно је примењен индивидуално у *Мил.*, као већ тада територијално обележена црта (њен простор би се можда могао сузити на југозападније крајеве), јер је мање вероватно да је такав један облик из 1297/1299. замењен аналошким *коѣ* у саборном документу, кад су већ други архаизми задржавани око 1303; *сѡновѣ Мил.* 29 – *сѡновѣ Мил.* I. 39 (у осталима се због скраћивања не види): уклањање *ы* наступило је у *Мил.* (уп. ниже *трьѣ сѡновѣ балновѣнки 30*), а у *Мил.* I чува се, као у 13. веку; *дрѣжѣцѣ Мил.* 54 – *сѡмѡдрѣжѣцѣ Душ.* 175 и *Мил.* III – нема *Мил.* II: изостанком детерминативног дела сложенице преостала је несамостална (?) девербативна форма, непотврђена као реч (*-држѣцѣ*).⁴⁷

Из приказаног се може закључити да је *Мил.* (АХС бр. 19) манастирски дупликат у основи савремен оригиналу (1297/1299).⁴⁸ Оквирно време његовог настанка дају палеографска и правописна анализа, а историјске околности одређују *terminus ante quem* – сабор око 1303. године, докад и пре кога је било основа за његово писање. Текстолошка анализа је показала да су сва остала документа изведена из Милутиновог оригинала (1297/1299), тако што је најпре уз његово коришћење сачињен један нови акт који ће послужити као предлог за даља гранања. Будући да је тај документ сачувао старије правописне слојеве (што се добро види преко *Мил.* I, местимично и *Душ.*), а да је преостао могућ релативно мали временски размак за његово настајање, с горњом границом настанка преписа *Мил.* I, који из палеографско-ортографских разлога не може бити млађи од првих деценија 14. века, закључујемо да је поменути документ настао недуго после претходног акта из 1297/1299. То је САБОРНИ АКТ, издат око 1303. Јединствени предлогак (хипотетички саборни акт) види се по заједничким иновацијама, пре свега по карактеристичним грешкама у списку имена зависних људи у диспозицији преписа збирних хрисовуља краља Милутина (*Мил.* I–III) и краља Душана (*Душ.*), насупрот изворног стања у препису Милутинове хрисовуље из 1297/1299 (*Мил.*): *станъ з дѣтню · коннъ з дѣтню · станицлавъ з дѣтню · грѣдъ з дѣтню · хранило з дѣтню · | воукорь з дѣтню · // станъ з дѣтню · братославъ з дѣтню · доброславъ шерѣбанъ с(ы)нъ мѡу нѣготикъ балосинъ · додъ з дѣтню Мил.* 32–33 – *станъ з дѣтню · братославъ з дѣтню · до|брославъ. шерѣбанъ с(ы)нъ мѡу · нѣготикъ*

⁴⁶ Тај је облик у најстаријем препису Хиландарског типика (и у конзервативном, мада врло касном препису Студеничког типика), док је у преписима из 14. в. подмлађено, *сѡвословнѣ* (*Савић*, Богослужбена лексика, 900).

⁴⁷ Само је цела сложеница добијана калкирањем грч. αὐτοκράτωρ.

⁴⁸ Уп. нап. 14.

балосинъ · || [**Сѣан з дѣтију*] коннъ з дѣтню · станнславъ з дѣтню · грѣдъ з дѣтню · | храннло з дѣтню · коукорь з дѣтню · || додъ з дѣтню *Мил.* III. 80–82 и др. сл., уз мање разлике и грешке у појединим именима: приликом састављања документа из 1303. приметан је ред у низању имена због понављања споја станъ з дѣтню, уз његово испуштање на другом месту (станъ, воннъ ... станъ, братославъ *Мил.* – станъ, братославъ ... *нема Сѣана*, воннъ *Мил.* I–III., *Душ.*); влашко име Букор доследно се потом преноси као Кукор. Ту су и две морфолошке разлике од којих друга има смисаони значај: бѣлнчнцѣ *Мил.* I. 23 и др. – бѣлнчнца *Мил.* 17;⁴⁹ съ заселнцѣ *Мил.* I. 32 и др. – съ заселнцѣ *Мил.* 23–24 (једнина је замењена множином). Постоје и ситнији фонетски и правописни сигнали који подупиру изнети закључак: љдинъ *Мил.* III. 44 и др. – љднъ *Мил.* 17 (заједничко подмлађивање основе увођењем књишког -и- уместо -ь- у *Душ.* и *Мил.* I–III, сведочи о постојању саборног акта из 1303);⁵⁰ на вѣстрнцѣ *Мил.* I. 25 и *Душ.* 26 – на вѣстрнцѣ *Мил.* 18 (промена љ > и вероватно је наслеђена из саборног акта; изузетак у *Мил.* III (45–46), тиче се књишке реституције; такође: погннѣ *Мил.* I. 27 и *Душ.* 28 (у *Мил.* III мења се читав облик: погннѣтѣ 49–50) – погннѣ *Мил.* 19; стрнцѣ *Мил.* I. 37 и др. сл. (x2) – стрнцѣ 27 (x2), итд.); снѣ *Мил.* I. 18 и др. – снѣ *Мил.* 13 (замена -ни млађом групом -ни; такође соушнѣ *Мил.* II. 18 и др. сл. – соушнѣ *Мил.* 45, итд.); гюрьгвнкъ *Мил.* I. 22 и др. сл. – гюрьгвнкъ *Мил.* 15–16 (замена типично српског старијег поремећаја у јотацији гоу- општијим ћириличким гю-; такође гюрьгъ *Мил.* I. 51 и др. сл. – гюрьгъ *Мил.* 38); братѣ *Мил.* I. 54 и др. (изузев братѣ *Душ.* 61) – братѣ *Мил.* 41 (краћење у писању, уз задржавање надредног знака); оубѣ хоѣднѣ *Мил.* I. 28–29 и др. сл. – оубѣ хоѣднѣ *Мил.* 20 (почетак увођења пајерка; такође: оу тръновѣнѣ *Мил.* I. 30 и др. сл. – оу тръновѣнѣ *Мил.* 22, итд.). – Без ових чињеница не би било јасно да ли је најкрупнија разлика између *Мил.* и *Мил.* I–III, *Душ.*, произишла из сазивања сабора због „оштећености“ Урошеве хрисовуље, списак епископа, прилагање Лабићева и нових влаха – намерна (§ 3.1, 6.1). Из свега тога следи да је сигурно писан посебан документ (1303) из којег се сва друга документа изводе. Закључак и прва санкција у преписима Милутинове збирне хрисовуље текстуално су зависни од потврдне хрисовуље из 1297/1299, изводећи се и развијајући се од њеног текста даљом прерадом. То се види из поређења ових преписа с преписом потврдне хрисовуље. снѣ оубо | створѣше прароднѣлнѣ и роднѣлнѣ крал(ѣ)в(ѣ)с(т)ва *ли ... быти љмоу џт[ѣ]рнновѣ|ноу рекоше* *Мил.* II. 137–142 и *Мил.* III. 242–247 сл. – снѣ оубо створѣше прароднѣлнѣ и роднѣлнѣ крал(ѣ)в(ѣ)с(т)ва *ли ... быти љмоу џт[ѣ]рнновѣноу рекоше* *Мил.* 45–47; потом Тѣм же и азъ грѣшннѣ и недостоннѣ ... оу хрисовоули семь *Мил.* II. 142–146 и *Мил.* III. 247–253 – Ѧзъ же грѣшннѣ и недостоннѣ ... оу хрисовоули семь *Мил.* 47–50; па Ѧще ли кто таковыи ... или комоу џт[ѣ]дасть *Мил.* II. 146–149 и *Мил.* III. 253–256 – Ѧще ли кто таковыи ... или комоу џт[ѣ]дасть *Мил.* 50–51; нѣ и анафѣла љмоу воудн *Мил.* II. 152 и *Мил.* III. 260 сл. – и анафѣла љмоу воудн *Мил.* 52. Исто се може рећи и за короборацију: снѣ же хрисовоуль писа г(о)с(поди)нѣ ли и џт(ѣ)цѣ крал(ѣ) стѣфанъ оурошь. | писавъ же и

⁴⁹ Старије стање, истоветно с оним у *Мил.*, показује *Сѣеф.* (Зборник повеља, бр. 12. 69).

⁵⁰ Народног облика (ѣднѣ) обичан је, на пример, у *Сим.* (Исто, бр. 9. 55).

оутврѣднн ... такожде и азъ ... прѣписах(ь) хрисовоуль снн. и приложихъ и | оутврѣднхъ Мил. II. 163–166 и Мил. III. 274–278 сл. – ѡнѣа писавь кр(а)л(евъ)ство мн и потѣписа Мил. 52–53.

§ 5.1. Преписи збирних хрисовуља краља Милутина о хиландарском властелинству у Србији. – У Хиландару се чувају три преписа Милутинове збирне хрисовуље. Старија два преписа су, с дипломатичке стране, манастирски дупли-кати и текст им није сачуван у целини – АХС 13 (Мил. I) и АХС 145/147 (Мил. II). Трећи препис је целовит – АХС 144/146 (Мил. III) и, будући да је писан у краљевој канцеларији, он представља, с дипломатичке стране, канцеларијски препис с ваљаношћу оригинала. Подударна садржина као и белешка испред краљевог потписа у поменутих преписима (Мил. II, III), указују на то да је њихов оригинал издат да би се пиргу на Хрусији потврдило поседовање манастира Светог Никите с његовим властелинством и, уз то, да би се истакло јединство пирга и манастира. То се посебно види из краљевих речи којима истиче да је нека од својих прилагања учинио „Светој Богородици Хиландарској и пиргу краљевства ми“⁵¹ (зато закључак није мењан на већ формираној подлози двају аката, из 1297/1299. и 1303).

С обзиром на то да ови манастирски преписи немају хронолошких индикација, покушали смо да, на основу завршних формула, које се у преписима понављају, утврдимо приближно време издавања њиховог оригинала, као и израде тих преписа. У Милутиновом обраћању наследницима, после краљевог сина, спомињу се и „братовљева“, [Драгутинова] „деца“ (братинѣхъ мн дѣтти),⁵² [Урошиц и Владислав], што указује на то да је Милутин издао ту хрисовуљу у време обновљених пријатељских односа са старијим братом, почев од 1313. године.⁵³ Иако је поуздан *terminus ante quem* за њено издавање смрт архиепископа Саве III († 26. јул 1316), који је био жив када је хрисовуља издата (нема га на листи покојних архиепископа, споменутих као загробних осветника у санкцији),⁵⁴ време издавања тога акта може се нешто сузити. У хрисовуљи краља Милутина за пирг на Хрусији, издатој такође пре смрти архиепископа Саве III, у обраћању наследницима, после сина забележен је само Милутинов синовац (с(ы)новъ мн),⁵⁵ без сумње Владислав. С обзиром на то да је Урошиц умро око 1315. године, издавање опште збирне потврдне хрисовуље (очито, не само потврдне, него и даровне хрисовуље) краља Милутина датирамо у 1313/1314. годину. Овоме у прилог иде и чињеница да се само у овој хрисовуљи, после „братовљеве деце“ спомиње да би по Божијем допуштењу, „због наших греха“, могао

⁵¹ И прида крал(е)в(ь)с(т)во мн лѣсковьць. | и по сен странѣ и по оном. съ всѣмн междамн и съ заселнн|мн ... И оу призрѣнѣ цр(ь)к(о)в(ь)с(е)таго дндртннн. съ мстохнннн. | и съ люд(ь)мн оу призрѣнѣ. мнастырь с(в)е(т)аго дндртннн | оу билоушн и съ селоць и съ заселнннн и съ всѣмн правннн|мн. село локвица и съ заселнннн. село жннннннннн и съ за(селнннн) (уп. Зборник повеља, бр. 104Б. 117–126 и В. 220–230).

⁵² Уп. Зборник повеља, бр. 104, А. 232–233 и В. 127–128.

⁵³ Види *Динић*, Однос између краља Милутина и Драгутина, 68–69: „вероватно смомо узети да је рат између браће окончан пре почетка 1313. године“.

⁵⁴ Зборник повеља, бр. 104 А. 265–267 и В. 155–156.

⁵⁵ Исто, бр. 121. 81.

неко „од другог рода царовати после нас“.⁵⁶ То се, по нашем мишљењу, односи на Симонидину браћу (синови цара Андроника II, Димитрије или Теодор), од којих је једног њихова мајка Ирина покушала да наметне за наследника српског престола. Ако прихватимо претпоставку да је Ирина искористила побуну Милутиновог сина Стефана против оца, његово ослепљење и заточење у Цариграду, са чиме се повезује Димитријево путовање у Србију, и то би могло указивати на издавање оригинала ове хрисовуље с Милутиновом овером 1313/1314. године.⁵⁷ Чини нам се да томе у прилог говори и сама садржина хрисовуље – да се манастир Светог Никите, у време њеног издавања, још налазио у поседу пирга на Хрусији и да у њој нема помена о струмском селу Куцову као његовом поседу (§ 5.3). Такође, краљ Милутин је даровао Светом Никити цркву Светог Николе са селом Коз(а)љ (данас Кожље), засеоцима и свим правима (*Мил.* II. 99–101 и *Мил.* III. 201–203), које се помиње само у овим преписима. То би могло бити у вези с прилагањем села Куцова Хиландару, октобра 1313. године,⁵⁸ након чега је уследило издавање ове хрисовуље.

За разлику од преписа Милутинове потврдне хрисовуље (1297–1299) и Душанове збирне (после 1336 – пре децембра 1345), које садрже податак о половини хиландарског винограда у Желчиштима (будућем Зочишту), „а друга [је] половина Свете Богородице Студеничке“,⁵⁹ ни у једном од трију преписа Милутинове збирне хрисовуље из 1313/1314. тога податка нема – и виног[ра]да половина · оу желкнишихъ [а] другоа половина (вѣ)те в(огороди)це студеничкѣ *Мил.* 21–22 и сл. *Душ.* 31–32 (на супрот *Мил.* I. 29 и *Мил.* III. 54). То би значило да се ради о механичком испуштању податка о хиландарској половини винограда, јер се у тексту он надовезује на податак да је хиландарска „половина села Добродољана“. Мање је вероватно да је предложак за настајање тих аката сачињен после отуђења хиландарске половине винограда јер почива на идеји актуелизовања података: да је тако, актуелизован би био податак у *Душ.*, па би се и тамо одстранио виноград у Желчиштима. То се није догодило јер се у *Душ.* и даље помиње виноград на истом месту у тексту.⁶⁰ Остали део текста у преписима се углавном подудара. Јединство главнине текста ових преписа наводило би на закључак да су они настајали, што посредно, што непосредно, на подлози изгубљеног оригинала који смо датирали у 1313/1314. годину. На постојање тога документа у претходној генерацији сведоче мање појединости на нивоу правописа, најчешће у вези с увођењем пајерка: *ѣто* *Мил.* I. 11 и *Мил.* III. 20 – *ѣто* *Мил.* 8 и *ѣто* *Душ.* 11; *грѣшнѣаго* *Мил.* I. 13 и *грѣшнѣаго* *Мил.* III. 24 – *грѣшнѣаго* *Душ.* 14 (нема *Мил.* 9); *сгрѣшнѣа* *Мил.* I. 13 и *сгрѣшнѣа* *Мил.* III. 24 (пајерак у префиксу) – *сгрѣшнѣа*

⁵⁶ Исто, 384, бр. 104А. 233–235 и В. 128–130.

⁵⁷ Види ВИИНЈ VI, 178–179 (С. *Ђирковић*); Историја српског народа I, 464–465 (С. *Ђирковић*).

⁵⁸ Actes de Chilandar I, № 29.

⁵⁹ Зборник повеља, 279, бр. 82. 20–22 и 371, бр. 104Г. 30–32.

⁶⁰ Исто, 371, бр. 104Г. 31–32.

Мил. 10 и *сѣгрѣш'ша Душ.* 14; *прнед'шоу* 14 и *прнед'шоу Мил.* III. 25 – *прнед'шоу Мил.* 10 – *прнед'шоу Душ.* 15, итд.; *стоуденн'ткѣ Мил.* I. 29 и *Мил.* III. 54 – *стоуденн'ткѣ Мил.* 21 и *стоуденн'тскѣ Душ.* 31; неколико је случајева другог типа: *оуврач'оуєть Мил.* I. 8 и *оуврач'оуєть Мил.* III. 14 – *оуврач'оуєть Мил.* 6 и *Душ.* 8; *грѣ|шнаго Мил.* I. 14–15 и *грѣш'наго Мил.* III. 26–27 (сажето писање дугог наставка) – *грѣшнаго Мил.* 11 и *Душ.* 16; *брата Мил.* I. 54 и *Мил.* II. 9 и *Мил.* III. 100 (сажето писање дуге основе) – *брата Мил.* 41 – *бр[а]гань Душ.* 61. Једном се уочава заједничка морфолошка иновација, у ослонцу на народни језик: *оу (в)етон горѣ Мил.* I. 19 и *Мил.* III. 36 – *оу (в)етѣи горѣ Мил.* 14 и *Душ.* 21. – Вишеструка анализа преписа ове, опште збирне потврдне хрисовуље краља Милутина из 1313/1314. године показаће сву сложеност њихових међусобних односа.

§ 5.2.1. АХС 13, т. с. А 1/4 (*Мил.* I). – Најстарији препис је, по нашем мишљењу, окрњена хрисовуља у којој су сачувани само текст саборне хрисовуље с непотпуним делом текста о Милутиновом прилагању пашњака Лабићева, влаха, кобилâ и пчеларâ (АХС 13), за које претпостављамо да је краљ Милутин учинио на истом сабору (§ 6.1). Сачувана садржина тог непотпуног текста једнака је одговарајућем делу канцеларијског преписа *Мил.* III,⁶¹ упркос разноврсним иновацијама мањег домаћаја у физички млађем и целовито сачуваном документу (в. 5.2.3.1). Повељу сада сачињава један пергаментски лист, међутим, за њено писање су морала бити искоришћена два листа. Преостали лист је у врло лошем стању и на његовом дну види се траг одлепљивања (у ширини 3–4 реда), остао након опадања изгубљеног листа. Целокупан текст првог листа излаже се у 74 реда којима у потпуном, канцеларијском препису одговара првих 140 редова (ужи су редови у млађем препису). Простим удвајањем редова добио би се највећи могући обим документа којем приближно одговара 280 редова потпуног документа, што је готово цео његов обим – он има 278 редова без потписа, односно 283 реда с потписом. У рачунању се користимо оквирним обимом канцеларијског преписа, иако је старијем тексту ближи примерак *Мил.* II (степен разлика за *Мил.* III је у овоме занемарљив; о њима § 5.2.3.1). Нема сумње да је писар имао на располагању довољно слободног простора који се могао користити дописивањем истих дарова и одредби, дакле исте врсте и количине информација. Због тога сматрамо да је изгубљени део преписа *Мил.* I садржавао у непознатом остатку више-мање исти текст као *Мил.* II, односно *Мил.* III. Не можемо знати да ли је то збиља било тако и да ли је други лист био у целости искоришћен (решење ове загонетке зависило би од мотивације за писање *Мил.* II и *Мил.* III, да ли се желео преписати и потврдити подударан докуменат или су захтеване и некакве измене).

Како запажа А. А. Турилов, акт је написан некалиграфским уставом који не припада класичним примерима времена краља Милутина, и почетни,

⁶¹ Сачувани део преписа *Мил.* I одговара тексту канцеларијског преписа *Мил.* III (1–140), и сачуваном делу преписа *Мил.* II (1–44).

велики, „пругасти“ инцијал води порекло из традиције 13. века, док детаљи мањих иницијала припадају Милутиновом времену.⁶² Иако би се, дакле, документ шире смештао у период од 1282. до 1321, у прве деценије 14. века повлаче га историјско-текстолошки разлози. Он је морао настати после одржавања сабора 1303, а ту је и напред обрађено везивање читаве гране за нови документ из 1313/1314. године (§ 5.1). Уз то, ово је препис, што се види већ по одсуству симболичке инвокације. У текстолошком смислу грана којој овај препис припада, изведена је од саборног документа, као и усамљени *Душ*.⁶³ Упркос општем утиску старине којем на први поглед доприноси и оштећеност пергаментна, овај документ, ипак, припада следећој генерацији. Томе у прилог говоре и неке правописне и језичке чињенице (упркос спорадичном чувању старијих облика): тежња ка уклањању лигатура, *и* (нпр. *чадниа Мил. I 17 – чадниа Мил. 12*, итд.) и *ѣ*, уз рану иновацију широког *ѣ* (нпр. *ѣже Мил. I 3 – ѣже 11*), доследно елиминисање контрастивног споја *ни* (нпр. *рождьшии Мил. I 13 – рождьшии Мил. 9*), сажимање вокала (нпр. *грѣшнаго Мил. I 14–15 – грѣшнаго Мил. 11*), умерено ширење пајерка (нпр. *прием'шоу Мил. I 14* уместо *приемѣшоу Мил. 10*), с елиминисањем *јер* у позицији слабога полугласника, тек у зачетку (нпр. *створенные Мил. I 19 – створенные Мил. 13–14*), делимично подмлађивање палаталних спојева (нпр. *гюрьгевникъ Мил. I 22 – гурьгевникъ Мил. 15–16*), супституција кремастија – очито присутног већ на претходном ступњу, у предлошку из 1313/1314 (писар није довољно познавао овај знак, па ствара његову модификацију спајањем са спиритусом, што подсећа на екфонетски знак *йараклийиики*), морфолошка упрошћавања (нпр. *рождена Мил. I 17*, уместо *рожденьна Мил. 12*), итд. Препис је, дакле, оквирно могао настати у периоду од 1314. до 1321. године. Помињани иницијал, стога, заиста припада 13. веку и највероватније је доследно прецртан још од времена Урошеве опште потврдне хрисовуље (око 1276).⁶⁴

§ 5.2.1.1. *Већа сѣарина Мил. I у односу на (Мил. II и) Мил. III.* – Текстолошка анализа показује да *Мил. I*, гледано у појединостима, ближе стоји уз основни текст *Мил. I* и *Душ*. (ближе је примарном стању, закључно са саборским текстом од 1303), него уз *Мил. III* (односно *Мил. II*). Општи положај овога преписа види се на плану текстуалних разлика, а оне су, наравно, углавном невеликог значаја. У односу на старију групу коју у текстуалном смислу, али у ограниченој мери, чине *Мил.*, *Душ.* и *Мил. I*, издваја се *Мил. III*: *слѣпоу рожденоу Мил. I 8* и *Мил. 6, Душ. 9 – ѡчн слѣпоу рожденоу Мил. III 15*; *нда же такые красоты дозрѣти Мил. I 8–9* и сл. *Мил. 6, Душ. 9 – нда же ѡн такѣ красоты дозрѣти Мил. III. 15–16*; *Пакы же Мил. I. 9* и *Мил. 7, Душ. 10 – къ сѣдоу Мил. III. 17*; *цнѣ Мил. I. 11* и *Мил. 8, Душ. 12 – н како Мил. III. 20*; *понеже Мил. I. 11* и *Мил. 8* и сл. *Душ. 12 – нѣ понеже Мил. III. 21*; *м(н)л(о)стива | г(оспод)а Мил. I. 12–13* и *Мил. 9, Душ. 13–14 – м(н)л(о)ст(н)ваго б(ог)а Мил.*

⁶² Види нап. 5.

⁶³ *Душ.* се знатно касније изводи засебно, непосредно са саборног документа (§ 6.1).

⁶⁴ Основне контуре овога иницијала задржане су у *Мил.*, међутим, тамо је он дат у упрошћеном виду.

III. 23; *ягоже Мил. I. 15 и Мил. 11 и сл. Душ. 16* – *ц(о)лещинн* *ягоже Мил. III. 27*; *слѣпорожденнымъ прозрѣнне дарова. с'мрь|дещеє* *вскр(ѣ)си Мил. I. 15–16 и сл. Мил. 11 и Душ. 16–16* – *слѣпорожден'ноу ми прозрѣнне | дароун и смрьдеща ме* *вскр(ѣ)си Мил. III. 28–29*; *смрьдеща Мил. I. 17 и сл. Мил. 13 и Душ. 19* – *н оумр'шв'лена Мил. III. 32*; *да нѣ работє никоере ннє Мил. I. 26 и сл. Мил. 19, Душ. 27–28* – *да нѣ работє ннє никоере 48*. Постоје и морфолошке, па и праве творбене разлике: *похвалоу Мил. I. 10 и сл. Мил. 7 и Душ. 10* – *похвалы Мил. III. 18*; *вльннємимъ Мил. I. 12 и сл. Мил. 9 и Душ. 13* – *вльннємимъ Мил. III. 22*; *от[ъ] грѣшнихъ Мил. I. 14 и Мил. 10 и сл. Душ. 15* – *от[ъ] грѣшнаго Мил. III. 26*; *створєннє Мил. I. 18–19* и *створєннєннє Мил. 13–14*, *створєн'ннє Душ. 20* – *створєннєннє Мил. III. 34–35*; *с(вє)тѣн Мил. I. 19 и Мил. 14, Душ. 21* – *с(вє)тон Мил. III. 36*; *дан'наа Мил. I. 21 и дан'наа Мил. 15, дан'наа Душ. 22* – *дан'наа Мил. III. 38*; *книньць Мил. I. 23, Мил. 16 и сл. Душ. 24* – *книнькын Мил. III. 42*. Понекад не можемо бити сигурни да ли се можда не ради о индивидуалним променама у Мил. III (док нема могућности поређења с Мил. II), обично мањег домашаја, чему је овај канцеларијски препис склон, на пример: *рождьшоу Мил. I. 14, Мил. 10, Душ. 15* – *рожд[ъ]шоу 25*; *выше пєн архн|пискѣповє 24–25* и *Мил. 17–18* и *сл. Душ. 26* – *выше пєнн архннєп(н)с(коу)повє Мил. III. 45* (за сл. примере § 5.2.3.1).

§ 5.2.1.2. *Докази о ѿстојању ѿособне ѿдѣрује (Мил. II и Мил. III)*. – Чим се у поређење укључи и текст Мил. II, може се извлачити више закључака, од којих је најважнији да Мил. II и Мил. III сачињавају посебну подгрупу, што значи да се изводе из гране која је формирана нешто после писања Мил. I. То се види из мноштва примера где ова два преписа наступају засебно. Некада је то испуштање делова текста: *будимљанскої ейискоїа* у Мил. II, III – *еп(н)с(ко)помъ воуднмльскимъ германомъ Мил. I. 66, Душ. 74*; предлога по у *·вѣ· ждрѣвца Мил. II. 42* и *·вѣ· ждрѣвца Мил. III. 138* – *по·вѣ· ждрѣвца Душ. 83* и *по·вѣ· ждрѣвць Мил. I. 73*; глагола *огледати* – *да ихъ соговаряють | цр(ъ)к(о)внни влад[а]лци Мил. II. 80–81, цр(ъ)к(о)внни влад[а]лци да ихъ соговаряю Мил. III. 180–181* – *да ихъ о|гледаю* и *соговаряю цр(ъ)к(о)вни влад[а]лци Душ. 107–108*. Постоје и примери увођења нових речи: *Ѧ се власн кон|хъ Мил. II. 5–6, Мил. III. 96* – *Ѧ се конхъ Мил. I. 52* и др., или мењања старих: *Ѧ пашница Мил. II. 17* и *Мил. III. 108* (промена везника) – *д пашница Мил. I. 58–59* и др.; *тнє кон доходе Мил. II. 17–18* и *тнзи кон доходе Мил. III. 109* – *к'то доходи Мил. I. 59* – *т'ко доходе Мил. 44* и *кто доходе Душ. 66–67* (перифрастички обликовано тнє кон, тнзи кон да би се накнадно осмислио глаголски облик доходе, овде схваћен као 3. л. множине); *да нцъ се дава Мил. II. 71, Мил. III. 169* – *да нц' се дає Душ. 101* (измена глагола); *да нхъ постав'ляють[ъ] Мил. II. 79*, *да нхъ постав'ляю Мил. III. 179* – *да нх[ъ] поставє Душ. 107*. Јавља се и неколико особених промена у реду речи: *къ с(вє)тон цр(ъ)квн*, *изъ тоуге землє Мил. II. 18* и *сл. Мил. III. 109–110* – *нс тоуге землє* *къ с(вє)тон цр(ъ)квн Мил. I. 59, Мил. 44* и *сл. Душ. 66–67*; *велика|го крал(та) стефана оуроша Мил. II. 21–22, Мил. III. 114* – *великааго стѣфана крал(та) уроша Мил. I. 61–62* – *великааго стѣфана оуроша Душ. 68–69* (с испуштањем у Душ.; другачије Мил. 45–46); *сѣ г(о)с(по)жомь ми м(а)тери|омь Мил. II. 23–24* и *сл. Мил. III. 116* – *сѣ г(о)с(по)ждомь м(а)т(е)рию ми Мил. I. 62, Душ. 70*; *єре не нла пашница с(вє)таа цр(ъ)квн Мил. II. 33* и *єре не нлаше пашница с(вє)таа цр(ъ)кы сна Мил. III. 127* – *єре не нлаше с(вє)таа цр(ъ)квн пашница Мил. I. 68* и *Душ. 77*. Посебности ове

групе могу се очитовати и у правопису: *кѹстаѳникѣ Мил. II. 22, еѹстаѳникѣ Мил. II. 115–116* (увођење *ѣиѣ* у властитом имену) – *еѹстатникѣ Душ. 70, еѡстатникѣ Мил. I. 62; рѣбникѣ ... ѡдѣ] рѣвника Мил. II. 35 и сл. Мил. III. 129–130* (реституција *ы*) – *рѣвникѣ ... ѡдѣ] | рѣвника Мил. I. 69–70, Душ. 78–79; любижна Мил. II. 39–40, любижна Мил. III. 135* (увођење прејотације) – *любижна Мил. I. 72, Душ. 81–82*. Понеки фонетизам такође скреће пажњу на себе: *тоугѣде|мланнинѣ Мил. II. 19–20* и *тоугѣде|мланнинѣ Мил. III. 110–111* (заједничка дисимилација спојног вокала) – *тѡгѣде|мланнинѣ Мил. I. 60, Мил. 45, Душ. 68; калогерѣ пиржани Мил. II. 69, калогерѣ пиржаны Мил. III. 168* – *калогерѣ пиржаны Душ. 100; такође Мил. III. 175, Мил. II. 76* – *Душ. 105; ѡдежан Мил. II. 70, Мил. III. 168–169* – *ѡдеги Душ. 101; да не хранни Мил. II. 70, Мил. III. 169* – *да не храни Душ. 101*. У једном случају бележимо морфолошку разлику која говори о протоку времена: *добро|мировѣ братѣ главешѣ Мил. II. 12, Мил. III. 103* (млађи творбени тип присвојног придева) – *добромирѣ брат(ѣ) главешѣ Мил. I. 56 и Мил. 42*, нешто другачије *добромирѣ братѣ главешевѣ Душ. 62–63*. Постоје и заједничке грешке у писању: *съ всѣми мѣнани Мил. II. 96, Мил. III. 198*. – У основи *Мил. II* и *Мил. III* налази се препис који је начињен посебно, независно од писања *Мил. I* с даровно-потврдног акта из 1313/1314. године.

§ 5.2.1.3. *Генейски однос између Мил. I и Мил. II / Мил. III*. – Постоје одступања која доказују да *Мил. I* није непосредно коришћен приликом прављења предлошка аката *Мил. II* и *Мил. III*. С једне стране, ту су испуштања делова текста који се, сами по себи, не би могли обновити у наредној генерацији: *десо з дѣтн|ю Мил. 33–34, Душ. 50, Мил. III. 83–84* – нема *Мил. I. 45; лала з дѣтн|ю Мил. 40* и др. – нема *Мил. I. 53*; затим, промене редоследа: *моѣго чланина Мил. I. 17* – *чланина моѣго Мил. 12, Мил. III. 31, сл. Душ. 18; попа рада дѣтца Мил. I. 57* – *рада попа дѣтца Мил. 42, сл. Душ. 63–64* и *Мил. II. 104–105, Мил. III. 13*. У потпуности је индивидуално решено једно место: *оѹ хиландари оѹ с(в)етон горѣ Мил. I. 19* – *оѹ с(в)етѣн горѣ хиландарио Мил. 14, з с(в)етѣн горѣ хиландароѹ Душ. 21, оѹ с(в)етон горѣ хиландарио Мил. III. 36*. Разлике се могу испољавати на морфолошком и творбеном плану: *рождѣна Мил. I. 17* – *рождѣнна Мил. 12, рождѣнна Душ. 18–19, Мил. III. 32; скоп(ѣ)скодѣ Мил. I. 66* – *скопскыѣ Мил. II. 30, сл. Мил. III. 123–124, Душ. 75; И видѣ Мил. I. 68* – *И видѣ]вѣ Мил. II. 32–33, Мил. III. 126, Душ. 77*, итд., али и на гласовном: *елѣномѣ Мил. I. 63* – *елѣномѣ Мил. III. 116* и др. сл., понекад уз очите грешке: *годинѣ Мил. I. 48* – *бодинѣ Мил. 36* и др.; *деснирѣ Мил. I. 38* – *деснирѣ Мил. 28, Душ. 41, Мил. III. 69–70*. У неколико наврата региструјемо посебна правописна решења: *еѡстатникѣ Мил. I. 62* – *кѹстаѳникѣ Мил. II. 22, еѹстаѳникѣ Мил. III. 115–116, еѹстатникѣ Душ. 70; кнрилоѣ Мил. I. 67* – *кѹрилоѣ Мил. II. 31* и др. Може се закључити да је *Мил. I* први препис (вероватно манастирски дупликат) оригинала хрисовуље из 1313/1314. године, а да је приближно у исто време други писар сачинио још један препис исте хрисовуље, који ће бити предлошак докумената *Мил. II* и *Мил. III*.

§ 5.2.2. АХС 145/147, свитак 5 (*Мил. II*). – Други данас по старини препис из хиландарске збирке такође је делимично сачуван, недостаје му већи део текста саборне хрисовуље (отприлике један, први лист; преостало је пет спојених

листова пергамента).⁶⁵ Палеографска обележја преписа *Мил. II* за који је В. А. Мошин сматрао да подражава писмо прве трећине 14. века,⁶⁶ А. А. Турилов је доказао да припада приближно истом периоду који се може поставити у нешто шири распон, стављајући овај препис у исти временски оквир када и препис *Мил. III* (отприлике између 1310-их и друге половине 1340-их година).⁶⁷ Датирању не смета чињеница да су препис радила двојица писара (поред главног још и други, крупнијег потеза: и гла҃сы ... о҃тврѣжденикъ 97–103), јер су, опет по суду А. А. Турилова, они сувременни (други рукопис је можда и „варијанта првога“).⁶⁸

§ 5.2.2.1. *Однос између Мил. II и Мил. III.* – Текстолошка анализа показује да *Мил. II* представља старију генерацију у грађењу истога текста, те да је и физички нешто старији од *Мил. III*, јер нема разлога за каснијим прављењем документа с више-мање „превазиђеним“ истоветним текстом. О млађем текстолошком ступњу на којем се налази *Мил. III* говоре нарочито индивидуализми (§ 5.2.3.1). Постоје и језички елементи који, сами по себи, дају хронолошку предност *Мил. II*: братославъ драго|миръъ зетъ з дѣтню *Мил. II.* 10–11, уп. драго|миръъ зетъ *Мил. III.* 41 – братославъ драго|миръъ зетъ з дѣтню 101–102, уп. драго|миръъ зетъ *Душ.* 61–62 (још се вештачки задржава старији *j*-посесив, уз удвајање *ь* којим се наглашава историјска форма; доказ да је тако, лежи у следећем примеру који је несметано иновирани: докро|мироуъ братъ главешъ *Мил. II.* 12 и *Мил. III.* 103); б(о)гоу(а)т(е)ри *Мил. II.* 151 – б(о)гоу(а)т(е)ри *Мил. III.* 258 (спојни вокал у сложеници); дѣ|тца *Мил. II.* 104–105 – дѣца *Мил. III.* 13 (упрошћавање *ѣ'ц > ц*); нитѣ *Мил. II.* 45, *Душ.* 85 – нитѣ 141 (аналошки свршетак заменице, везан за реченични акценат); никога *Мил. II.* 49, *Душ.* 87 – никогаѣ *Мил. III.* 146 (лепљење партикуле); и испљнихъ сѣ [пирѣгъ, м. р.] *Мил. II.* 86 – и испљнихъ ѣго *Мил. III.* 187 (акузатив једнине изједначава се с генитивом, није једнак номинативу једнине); рекше *Мил. II.* 140, рекше *Мил. III.* 47 – рекоше *Мил. III.* 245 (избор партиципа уместо аориста); извоуъ *Мил. II.* 144, *Мил. III.* 48–49 – из'воуиъ и възлю'уъ *Мил. III.* 250 (старији тип партиципа). Постоје и ређа језичка подмлађивања у *Мил. II*, вероватно индивидуална, ма колико да су из претходно реченог неочекивана: село живниани *Мил. II.* 124 – село живниане *Мил. III.* 227.⁶⁹

§ 5.2.2.2. *Индивидуализми у Мил. II.* – Постоје индивидуална удаљења у *Мил. II* од заједничког стабла, уз боље чување текста у *Мил. III*, на пример у погледу мењања реда речи: цр(ь)кви с(вѣ)таи *Мил. II.* 20 – с(вѣ)таи цр(ь)кы *Мил. III.* 112 и сл. *Мил. II.* 45 (*Мил. I* и *Душ.* испуштају придев); да плактаю ѿд[ь] секе *Мил. II.* 78 – ѿт[ь] секе да плактаю *Мил. III.* 177, *Душ.* 106; или у погледу додавања нове речи:

⁶⁵ Према препису *Мил. II* недостаје р. 1–45, а према *Мил. III.* 1–89.

⁶⁶ Види нап. 71.

⁶⁷ Види Турилов, Заметки о сербских грамотах, 204–205.

⁶⁸ Види нап. 5.

⁶⁹ Може се у *Мил. III* радити и о накнадном враћању на књижевни образац, премда се ради о топониму.

оу тоу цегю Мил. II. 40 – тоу цегю Мил. I. 72, Душ. 82 (Мил. III другачије). Најзначајније су промене облика: м(а)терн|омь Мил. II. 23–24 – м(а)т(е)рню Мил. III. 116 и др., итд.; не нма Мил. II. 33 – не нмаше Мил. III. 127 и др.; најчешће међу њима је додавање -ӣ у 3. л. презента: оути|чѣтъ Мил. II. 34–35 – оутичѣ Мил. I. 69, Душ. 78 и оутѣчѣ Мил. III. 129; да не оузицаю|тъ Мил. II. 44–45 – да не оузицаю Мил. III. 141, Душ. 85; ако ... изгоуѣтъ да пла|кѣют(ь) Мил. II. 45–46 – ако ... изгоуѣе да плакѣю Душ. 85, а|ще ... изгоуѣе да ... плакѣю Мил. III. 141–142, итд. Посебно се, међутим, истичу фонетизми иза којих се крије регионално обележено, нетипично српско (или несрпско) језичко осећање: кѣн(о)мь Мил. II. 24 – кѣномь Мил. III. 116 (нарушен осећај за палатале); такође: кобыде Мил. II. 44 – кобыде 140, ковиде Душ. 84; кобыде Мил. II. 61 – кобыде Мил. III. 159, ковиде Душ. 95; банане Мил. II. 95 – банане Мил. III. 198; прокѣтъ Мил. II. 162 – прокѣтъ Мил. III. 273, Душ. 172; прѣзь понѣрь Мил. II. 37 (супституција о и њ, вероватно изазвана старијим о : њ) – прѣзь понорь Мил. III. 132 и др.; пакѣ Мил. II. 41 (ε : њ) – пакѣ Мил. III. 137 и др.; сѣлю Мил. II. 37 (и Душ. 80) – сѣлю Мил. III. 137–138 (а : њ). Последњи пример у вези је с писањем презимена једног влаха, мьнѣ Мил. II. 63 – мьнѣ Мил. III. 161, Душ. 97 (традиција писања 'а помоћу -ѣ); с обзиром на део текста, то не може бити у вези с имитирањем старословенског правописа у препису Урошеве повеље (§ 2.1), него, све у збиру, одражава преписивачко искуство које је обликовано на традицијама с простора данашње Македоније. У тој светлости учестало додавање -ӣ не тумачимо као књишку, српскословенску црту, него као регионални маркер (обичан наставак у некадашњим говорима с овога терена, такође и у црквенословенском). На српски југ и исток (и даље) упућује и наставак -нѣ у номинативу множине именица на -теѣ, преузет из промене *ī*-основа: прѣродитѣнѣ и родитѣнѣ Мил. II. 137 – прѣродитѣнѣ и родитѣнѣ Мил. 46 – прѣрод[н]тедн и род[н]тедн Мил. III. 243. Онда не изненађује повремено несувисло удвајање вокала иза којег се крије упрошћена перцепција истакнутих слогова у српском изговору као „нешто“ дужих, свеједно да ли се ради о акценту или правој дужини: по дѣѣлоу. каакоо | се камы валн Мил. II. 36–37 – по дѣлоу. како се камы валн Мил. III. 131 и сл. Мил. I. 70, Душ. 79–80; каа|ко Мил. II. 66–67 – како Мил. III. 165, Душ. 99; такође Мил. II. 75 – Мил. III. 174, Душ. 104.

Документ Мил. II, дакле, није непосредно коришћен за састављање Мил. III него између њих стоји још један примерак хрисовуље (§ 5.2.1.3). Стога би, по нашем суду, Мил. II представљао манастирски дупликат, у овом случају тзв. *scripta imitativa* (због киноара и печата).⁷⁰ Препис је начинио писар родом из новоосвојених српских јужних крајева, и можда је пореклом баш с поседâ Светог Никите Скопског.

§ 5.2.3. АХС 144/146, свитак 7 (Мил. III). – Ова исправа је последњи издак на раније установљеном стаблу. За утврђивање времена писања канцеларијског преписа важан је закључак А. А. Турилова да га је сачинио писар треће

⁷⁰ Види нап. 14.

Дечанске хрисовуље.⁷¹ Његов рукопис је обликован у епоси краља Милутина. С обзиром на период сазревања рукописа и укупног писарског поступка код истог човека, могли бисмо закључити да постоји немали проток времена у настајању оба документа. Имајући у виду да је трећа Дечанска хрисовуља писана после маја 1343, а пре истека децембра 1345,⁷² тада већ зрели писар имао је значајно искуство за собом и његов рад се може сместити у приближан временски размак између 1310-их и друге половине 1340-их година.⁷³

§ 5.2.3.1. *Индивидуализми у Мил. III.* – У овој исправи постоји много накондних промена које треба везати за последњу фазу у стварању текста. Мало је међу њима правих новина, пре свега се ради о језичком и правописном дотеривању до којег је дошло у владарској канцеларији. То је заслуга образованог писара који је тежио суптилнијем језичком изразу. За разлику од писара *Мил. II* и можда писара *Душ.* (§ 6.2), његово порекло није упитно. Његов је осећај за језик и писмо изузетан, те у тој светлости треба гледати освежавање документа. Иновацијама се често задира само у ред речи: въ земли хвостънскои *Мил. III.* 128 – оу хвостънскои земли *Мил. II.* 33–34 и др. сл.; да отъ себе плакѣю *Мил. III.* 142 – да плакѣю отъ | себе *Душ.* 85–86, да плакѣютъ. отъ себе *Мил. II.* 45–46; и да нмъ се соль дае *Мил. III.* 165–166 – и да нмъ се дае соль *Мил. II.* 67–68, сл. *Душ.* 99; о хранѣ пастырскои *Мил. III.* 168 – о па|стнрскои хранѣ *Мил. II.* 69–70, *Душ.* 100–101; развѣ да пасоу оуаніе *Мил. III.* 176 – развѣ оуаніе да пасоу *Мил. II.* 77, *Душ.* 105; и лице кондмъ врѣменемъ слоучитъ се *Мил. III.* 177–178 – и лице се кондмъ врѣменемъ слоучитъ *Мил. II.* 78–79, сл. *Душ.* 106; цр(ь)к(о)внии влад(а)лци да нхъ оговарѣю *Мил. III.* 180–181 – да нхъ оговарѣютъ | цр(ь)к(о)внии влад(а)лци *Мил. II.* 80–81, да нхъ о|гледѣю и оговарѣю цр(ь)к(о)внии влад(а)лци *Душ.* 107–108. Постојеће речи мењају се у граматичком смислу, повремено с осетнијом, али не превише битном променом значења: оутѣче *Мил. III.* 129 – оутичеть *Мил. II.* 34–35 – оутиче *Мил. I.* 69, *Душ.* 78 (преосмишљавање презента у аорист да би се задржао свршетак *-e*); те меге *Мил. III.* 136 – оу тоу мегю *Мил. II.* 40 – тоу мегю *Мил. I.* 72 и *Душ.* 82. Речи се мењају и у творбеном смислу, уз намерну промену значења, пре свега у вези с краљевој личношћу, као да се појачава краљево непосредно присуство у тексту, што показује веће занимање језичко-стилског редактора за ове секвенце, очекивано у владарској канцеларији: кобыле цр(ь)к(о)вне *Мил. III.* 150 – кобыле (вс)теке цр(ь)кве *Мил. II.* 52, сл. *Душ.* 89–90; отъ | всѣхъ работъ крал(е)в(тва) мн и | цр(ь)к(о)внынхъ *Мил. III.* 173–174 – одъ | всѣхъ работъ кравевьскихъ и цр(ь)к(о)внынхъ *Мил. II.* 74–75, сл. *Душ.* 104 (смена привојног придева личном владарском формулом, с померањем општег на лични план). Спорадично се сасвим замењују постојеће речи: отъ | всѣхъ работъ и | монхъ и цр(ь)к(о)внынхъ малынхъ и великинхъ *Мил. III.* 144–145 – одъ | всѣхъ работъ малыхъ и

⁷¹ Види нап. 67. Мошин је „сматрао да се ради о тексту друге половине 14. века, можда у време после 1380-тих,“ с настојањем да се подражава писмо прве трећине 14. века (Спом. Мак. I, 297–298).

⁷² *Блајојевић*, Када је краљ Душан, 79–86.

⁷³ Види нап. 67, 71.

великихъ крал(е)в(ь)с(тва) ци Мил. II. 48, сл. Душ. 87; а да ихъ пасоу Мил. III. 164 – и да ихъ | пасоу Мил. II. 65–66, Душ. 98; развѣ да нидь се даба Мил. II. 71, сл. Душ. 101 – нѣ да нидь се даба Мил. III. 169. У извесним приликама уводе се нове речи, чиме се прецизира постојећи смисао: с(в)ѣтаи цр(ь)кы снѣ Мил. III. 127 – с(в)ѣтаи цр(ь)кви Мил. II. 33 и др. сл.; такође Мил. III. 137 – Мил. II. 41–42 и др. (показном заменицом за близину, упркос истицању блискости, можда се види постојање дистанце, тј. промена перспективе, да се документ саставља на страни, дакле у Србији); нѣ пате Мил. III. 141 – пате Душ. 85, Мил. II. 45 (појачавање контраста увођењем супротног везника), итд.

Писарева будност и истанчано познавање језика и правописа присутни су на сваком кораку. Он текст пажљиво и самостално прилагођава властитом осећају књижевне норме, већ на фонетском нивоу: ис тоуџде земле Мил. III. 110 – изъ тоуге земле Мил. II. 18 и др. (*ђ > жг*); такође тоуџдеземлини Мил. II. 111–112 – тоугеземлини Мил. III. 19–20 (уп. тоугоземлини Мил. 45, Душ. 68); такође что се приражда 167 (делимично прилагођавање јер изостаје целовит књишки свршетак *-ајей*) – что се прирагга Мил. II. 68–69, Душ. 100; аще Мил. III. 141–142 – ако Душ. 85, Мил. II. 45 (мењање целог облика књижевним, с типичним *шій*); антоники Мил. III. 123 – андоники Мил. II. 29 и др. сл. (мењање изговорног грч. *-g-* традиционалним, писаним *-й-*); въ земли Мил. III. 128 – оу ... земли Мил. II. 33–34 и др. сл. (уклањање штокавског *оу(-)*); сѣваст Мил. III. 136 – сѣваст Мил. II. 40 (оштећење у Мил. I: с... 72, па није сигурно да ли је старија црта) и Душ. 82 (враћање (?) архаичног супституента грч. *ε*); прѣвода Мил. III. 147 – прѣвѣда Мил. II. 49 и Душ. 88; апоклисари Мил. III. 147 – поклисари Мил. II. 50, поклисара Душ. 88 (приближавање изворном грч. лику); анѣнтрь 157–158 – анѣнтрь Мил. II. 59, анѣнтрь Душ. 94 (реституција редукованог вокала према грч. изворнику). Колико писар обраћа пажњу на изговор, видимо по адекватном бележењу надредних знакова и удвајању вокалских графема на местима дугог изговора (најчешће удваја и у средини и на крају речи и *ь* у наставку генитива множине): оу дрини Мил. III. 135 – оу дрини Мил. II. 40 и др.; освободни Мил. III. 144 – освободн Мил. II. 47 (другачије у Душ.); власи цр(ь)к(о)в(ь)ни Мил. III. 158–159 – власи цр(ь)ковны Мил. II. 60–61, власи цр(ь)к(о)вни Душ. 95; нѣкони Мил. III. 180 – нѣкони Мил. II. 80, Душ. 107; влахъ Мил. III. 144 – влахъ Мил. II. 44 и др., итд. Писар, такође, правописно осавременује текст у духу опште актуелизације. Пре свега, то се види у даљој стабилизацији рашке ортографије (експанзија лигатуре *ѣ*): лабнѣво Мил. III. 128–129 – лабнѣво Мил. II. 34 и др.; пастыреи Мил. III. 138 – пастыреи Мил. II. 42 (правописно етимологисање); кѣли Мил. III. 163 – кѣли Мил. II. 64, Душ. 97; калогери Мил. III. 168 (подмлађивање правописа) – калогери Мил. II. 69, калогери Душ. 100, итд. Пајерком се постепено замењује *јер*: гюргъ Мил. III. 94–95 – гюргъ Мил. II. 4–5 и др. сл.; призрѣнски Мил. III. 120 (такође, јер је млађе Душ. 73) – призрѣнски Мил. II. 28, призрѣнски Мил. I. 65, итд. Пајерак се, међутим, уводи тамо где други преписи ничиме не обележавају морфолошку границу, с етимолошким оправдањем и без њега: земле Мил. III. 110 – земле Мил. II. 18–19 и др. сл.; что изгоуе Мил. III. 142 – что изгоуе Мил. II. 45, что изгоуе Душ. 85, итд. Писаревом осећају

графичке слике одговара и другачије писање броја, на пример: *моѣ ѣ: чл(о)в(ѣ)кѣ Мил. III. 170 – моѣ трѣ|ѣ чл(о)в(ѣ)кѣ Мил. II. 71–72, Душ. 102*. И на морфолошком плану писар испољава бригу да „врати“ књижевни облик. Најчешће је то у парадигми збирне именице братниа: с' братниѣю *Мил. III. 151 – сѣ братниѣю Мил. II. 53, Душ. 90*, итд., али и у другим случајевима, на пример: *кѣ | с(вѣ)тѣи цр(ѣ)кви Мил. III. 109–110 – кѣ с(вѣ)тон цр(ѣ)кви Мил. II. 18* и др. сл.; *оу с(вѣ)тоуѣ гороу Мил. III. 148 – оу с(вѣ)тоу гороу Мил. II. 51, Душ. 89* (реституција одређеног вида, вероватно у вези с другим изговором придевског наставка); *цр(ѣ)кѣ Мил. III. 127 – цр(ѣ)кви Мил. II. 33* и др. сл.; такође *Мил. III. 137 – Мил. II. 42* и др. (архаизирање номинатива јединине *-ы*). Има, наравно, и случајева, где на морфолошком или творбеном плану нису разлози или резултати наведеног типа: *посиданиѣмъ Мил. III. 149 – посланиѣмъ Мил. II. 51* и *Душ. 89*; *тиѣи кон Мил. III. 109 – тиѣ кон Мил. II. 17–18*; *выше пис(а)ныѣ пасты|рѣ Мил. III. 174–175 – выше писан|ныхъ пастырь Мил. II. 75, сл. Душ. 104*. Изузетно, писару се поткрадају ненамерне грешке: *прѣвославъ Мил. III. 92 – прѣвославъ Мил. II. 3* и др. Одаје га и карактеристичан манир у писању именице ѣпископъ с протетичким н-: *ѣп(н)с(ко)пы Мил. III. 116 – ѣп(н)с(о)пи Мил. II. 24, ѣп(н)с(ко)пы Мил. I. 63, ѣп(н)с(о)пы Душ. 71*, итд. Исто тако, регионално је обележено елиминисање л- у вези с Липљаном, вероватно узроковано дисимилацијом, како ту појаву објашњава А. Лома: *иплан|скыѣ 123⁷⁴ – липлан(ѣ)скиѣ Мил. II. 29* и *липланьскыѣ Мил. I. 66* (другачије у *Душ.*). Ретка су и подмлађивања текста у духу народног језика, што је супротно општој тенденцији приближавања књижевном узусу, испољеној у овом документу: *да си нхъ ила Мил. III. 112 – да си ѣ ила Мил. II. 20, Мил. 45, сл. Мил. I. 60* (нови акузатив множине, преузет из генитива множине). Збиља, писар овог хиландарског акта и треће Дечанске хрисовуље спада у ред најобразованијих из српске владарске канцеларије, баш као и добро познати писар Светостефанске хрисовуље.

Читав је низ таквих црта које, нажалост, не можемо истовремено пратити и у *Мил. II*, па не знамо у којој су мери производ последње фазе, а колико претходног документа. Ипак, за неке од њих, након увида у целокупан материјал, можемо с доста извесности сматрати да су се први пут појавиле управо у овом документу. Више је примера из домена правописа, пре свега учвршћивање рашке ортографије (експанзија лигатуре ѣ): *ѡскврѣнѣнѣи Мил. III. 17 – ѡскврѣнѣнѣи Мил. 7, сл. Душ. 10, ѡскврѣнѣнѣи Мил. I. 9*; *хрисѡвоудѣ Мил. III. 35*, итд.; етимолошко писање меког р': *ѡурѣю Мил. III. 22–23 – ѡурѣю Мил. 9* и др.; *ствѡрѣнныѣ Мил. III. 35 – стѡрѣнныѣ Мил. 13–14* и др. сл., итд.; постоји и етимолошка реституција целог облика *погѣнѣнѣтъ Мил. III. 49–50 – погнѣ Мил. I. 27, Душ. 28 – погнѣ Мил. 19*. Није реткост накнадно увођење пајерка: *ѡнѣна Мил. III. 68 – ѡнѣна Мил. 27* и др., итд. Овамо спада и напред потврђено удвајање ѣ у наставку генитива множине: *камѣнницѣ Мил. III. 57 – камѣницѣ Мил. 23* и др., праћено и удвајањем дугог *и* у изговору: *породнѣ Мил. III. 27–28 – породнѣ Мил. 11* и др. Такође, постоји и реституција

⁷⁴ Изгледа да је на терену постојао дисимиловани лик **Ииљан* (Лома, Топонимија Бањске хрисовуље, 132).

оређеног вида у писању: *анг(ε)л(ь)скаѡ* и *ар'х(а)нг(ε)л(ь)скаѡѡ* *Мил.* III. 2–3 – *анг(ε)л(ь)ска* и *арханг(ε)л(ь)ска* *Мил.* I и др. сл., итд. Занимљиво је присуство индивидуалног писаревог манира које би га одало и у другим документима, означавање меког сугласника *ћ* танким *јер*, у комбинацији овога слова с десетеричким *и*, после *к*: *враникѡ* *Мил.* III. 43 – *врани|ки* *Мил.* 16–17 и др.; *ѡѡѡушникѡ* *Мил.* III. 58 – *ѡѡѡушники* *Мил.* 23 и др. (па и *Душ.*, где је другачије); *калиновикѡ* *Мил.* III. 75 – *калиновики* *Мил.* 30 и др. – Када, пак, *Мил.* III и *Мил.* II остану сами, сличан је проблем, тешко је утврдити који облик је старији. Ипак, на основу опште слике, опет се могу препознати различите иновације остварене у *Мил.* III. То су удвајања *ь* у наставку генитива множине, удвајање дугог *и* у изговору; повремено напуштање *јер* у корист пајерка, итд. Препознатљиво је враћање на књижевну норму на плану фонетике и морфологије: *ѡто се находити ѡт[ь] в'сего* *Мил.* III. 212 – *ѡо се находит ѡдѡ | в'сего* *Мил.* II. 110–111; *нѡ ѡто* *Мил.* III. 214 – *нѡ ѡо* *Мил.* II. 112; *с(в)ετ(а)го никитѡ* *Мил.* III. 211 – *с(в)εтаго никитѡ* *Мил.* II. 109–110; *ѡт[ь] нного* *Мил.* III. 233 – *ѡд[ь] нного* *Мил.* II. 129; *да не потвори ни ѡѡѡго приданѡѡ* *Мил.* III. 238 (словенски генитив, мада начелно старија црта, овде може бити и накнадно уведен захваљујући књижевним амбицијама редактора) – *да не потвори нѡѡѡ приданѡѡ* *Мил.* II. 134; такође *да не ѡт[ь] ѡѡѡнѡѡ с(в)εта|го никитѡ* *Мил.* III. 240–241 – *да не ѡт[ь] дѡѡнѡѡ с(в)εтаго никитѡѡ* *Мил.* II. 136; *ѡѡѡ* *Мил.* III. 232 – *ѡѡѡ* *Мил.* II. 129; *ѡт[ь] хилан'да|ѡѡѡ* *Мил.* III. 242 – *ѡд[ь] хилан'дара* *Мил.* II. 137; *ар'сѡѡѡѡѡ* *Мил.* III. 265 – *арсениѡѡ* *Мил.* II. 155 (уп. *сѡѡѡѡѡѡ* *Мил.* III. 136), итд.

§ 5.3. НАСТАНАК ДОКУМЕНАТА *Мил.* II и *Мил.* III. – До сада су ова документа у науци смештана у период после смрти краља Милутина († 29. новембра 1321), у време затегнутих односа између манастира Хиландара и пирга на Хрусији. Такав закључак је произлазио из одредаба које су се тицале њихових међусобних односа.⁷⁵ Подсетимо се да је Свети Никита у часу када га је краљ Милутин приложио хрусијском пиргу, располагао великим властелинством. Властелинство су чинила села која је тај манастир добио од Милутинових предака, затим, села која му је, обновивши га у последњим деценијама 13. века, приложио српски краљ Милутин,⁷⁶ и, најзад, села која му је Милутин дао, по свој прилици, у време када га је даровао пиргу на Хрусији.⁷⁷ Поређењем тих података о селима Светог Никите с његовим селима забележеним у овом препису уз одредбе о даровању Светог Никите пиргу на Хрусији, наш је закључак да се у њему налазе само села која су Светом Никити припадала у време прављења тог преписа.⁷⁸

⁷⁵ Зборник повеља, 381–382, бр. 104В. 101–118; 380–382, А. 204–218.

⁷⁶ Actes de Chilandar I, № 18. 43–47... ἀπὸ δωρεᾶς τῶν περιποθῆτων συμφεθέρων τῆς βασιλείας μου καὶ προγόνων τοῦ αὐτοῦ ὑψηλοτάτου κράλη Σερβίας καὶ περιποθῆτου ἀδελφοῦ καὶ γαμβροῦ τῆς βασιλείας μου κυροῦ Στεφάνου τοῦ Οὔρεση.

⁷⁷ Листа села целокупног поседа Светог Никите уписана је у хрисовуљу којом је цар Андроник II Палеолог, маја 1308, потврдио Милутиново прилагање тога манастира хрусијском пиргу. Та хрисовуља сачувана је само у веродостојном преводу на стари српски језик: Спом. Мак. I, 319–322; cf. Actes de Chilandar I, 298–300, App. III.

⁷⁸ Зборник повеља, 381, бр. 104Б. 95–101; 380, А. 199–206.

Прерасподелу поседа између пирга и матичног манастира, према којој су манастир Светог Никите с његовим властелинством и село Тморани са стоком и поседом, у подручју Скопља, постали хиландарско власништво, а струмско село Куцово – хрусијског пирга, краљ Милутин је извршио између 1315. и јула 1316. године.⁷⁹ Напоменимо да је цар Андроник II, на захтев Милутиновог сина и наследника краља Уроша III, уз остале одредбе које се односе на хрусијски пирг, хрисовуљом од децембра 1324. године, потврдио и ту, нову расподелу поседа.⁸⁰

Изнета текстолошка разматрања и донети закључци, с једне стране, и недовољно познавање насталих односа између Хиландара и хрусијског пирга, с друге, могли би остављати простора да се изнесе слободнија претпоставка о настанку сачуваних преписа опште збирне потврдне хрисовуље краља Милутина. У том случају би оригинал из 1313/1314. био однесен на сабор одржан 1317/1318. године, вероватно не много после устоличења бившег хиландарског игумана Никодима за архиепископа Српске цркве (17. мај 1317). Тада би у Хиландару остао манастирски дупликат однете хрисовуље, сачињен том приликом, почетком 1317 (Мил. I). Може се поставити питање да ли је хрисовуља из 1313/1314. била на сабору 1317. међу онима на основу којих је краљ Милутин издао „велику хиландарску хрисовуљу“, сачињену, по његовим речима, када „је обновио старе хрисовуље с господаром му и духовним оцем архиепископом кир Никодимом и Сабором српским.“⁸¹ Хипотетички би се даље могло закључивати да је канцеларијски оригинал из 1317. послужио за прављење канцеларијског преписа Мил. III, на сабору који је одржан приликом избора Данила за архиепископа Српске цркве, 14. септембра, 1324. године. На том сабору су присуствовали и игуман Гервасије и други хиландарски монаси.⁸² Као и у претходном случају, и тада би се израђивао манастирски дупликат хрисовуље коју је требало однети у Србију (Мил. II).

Међутим, за највероватнију држимо могућност да су оба документа настала раније, између 1314. и краја 1315. године. Да су прављени раније, допушта чињеница што повеље с оваквим садржајем имају смисла до Милутинове предаје Светог Никите Хиландару, закључно с 1315/1316. годином, како је забележено у Милутиновој хрисовуљи за пирг на Хрусији (Хрус.), према којој је село

⁷⁹ То је забележено у хрисовуљи краља Милутина за пирг на Хрусији, издатој 1315 – пре 26. јула 1326. године (Зборник повеља, бр. 121. 39–41 и 51–56), оквир који ми још сужавамо на време између 1315. године и пре смрти краља Драгутина, 12. марта 1316. године.

⁸⁰ Actes de Chilandar II, № 99. 4–16, где је забележено да је за даровање (ἐλεῖ διὰ τοῦτο δέδωκε) хрусијском пиргу села Куцова са суседним поседом Горјани и приход од 32 перпера од имања у Јерису, краљ дао Хиландару Светог Никиту с његовим поседом и ћелију Свете Петке у селу Тморанима, као и да је то потврдио својим исправама (ἀποτάξας διὰ τῶν εἰρημένων ὑραμάτων αὐτοῦ).

⁸¹ Овај податак се налази у „златопечатном свитку“ с аутобиографским подацима краља Милутина и повељом о прилагању пчеларског селишта: Зборник повеља, 531–543, бр. 147. 346–349. Састав сабора – листа епископа и игумана (542, бр. 147. 354–366) на коме је донета велика хрисовуља, идентичан је саставу сабора на коме је архиепископ Никодим потврдио Светостефанску хрисовуљу (Повеља краља Милутина I, 44–45, 85^а–86^б).

⁸² Архиепископ Данило, 133.

Куцово припало пиргу.⁸³ Постоји и неколико убедљивих доказа да су ова документа настала за Милутиновог живота: у закључку издавалац акта свога оца назива „господарем мојим и оцем, краљем Стефаном Урошем“, што је познато из још неких докумената. Код Стефана Уроша III то се не би задржало, јер смо видели начин на који су већ за Милутина прерађивани овакви делови из старијих докумената (§ 2.1); у документима нема давања Стефана Уроша III (остаје се на Милутиновим давањима); потпис је Милутинов. Такође, одредбе које иду у прилог манастира Хиландара не би се могле очекивати после Милутинове смрти у склопу наводног покушаја пиржана да ревидирају и поправе свој положај у односу на матични манастир: [хиландарски] игуман и башта с братијом постављају економа Светог Никите; игуман и башта брину о метохијама и приходима пирга. Документ рађен у складу с интересима пирга – прерађен у самом пиргу и послат владару на верификацију, не би садржавао овакве одредбе. Из свега излази да је документ из кога се изводе *Мил. II* и *Мил. III* настао пре издавања хрисовуље за пирг, 1314/1315. године.⁸⁴ Да су они, ипак, начелно сувремене, показује и употреба једног упадљивог глагола у преписима Милутинове хрисовуље и у краљевој хрисовуљи за пирг, којим се илуструје специфичан однос између пирга и Хиландара. То је глагол *ѣдиньствовати* ‘бити у јединству’: *ѣн же пирѣтъ не ѡтлоуѣни крал(ѣ)в(ѣ)с(тво) ми ѡд[ѣ] манастира. не патѣ да ѣдиньствоуѣ с манастирѣмъ Хрус. 35* – и тако изволихъ наипатѣ. въ любви х(ѣ)н(с)т(ѣ)вѣ. да ѣдиньс[т]воуѣтъ манастирь сь пирѣгомъ *Мил. II. 106–107* и *Мил. III. 208.*⁸⁵ Будући да је А. А. Турилов на основу палеографске анализе дошао до закључка да су оба документа, *Мил. III* и *Мил. II* настала у ширем оквиру, између 1310-их и 1340-их година,⁸⁶ значи да нема сметњи за наведено датирање. Правописни и језички разлози, такође, уверавају нас да су ова документа могла настати у томе времену. У правописном и језичком погледу ова документа се, на пример, начелно, слажу с Хрисовуљом за хрусјијски пирг и Светостефанском хрисовуљом, које се заједно, као оригинална документа, најшире узев, смештају у период од 1313. до 1318. године.⁸⁷

⁸³ *Хрус.* – АХС 139/141 (Зборник повеља, бр. 121. 39–41 и 51–56).

⁸⁴ Зборник повеља, бр. 121. Могућа, али сасвим мало вероватна, била би претпоставка да се поменути „игуман“ и „башта“ у овој хрисовуљи из 1313/1314. године (*Мил. II. 104*, *Мил. III. 205–206*) односе на игумана и башту пирга на Хрусјији, што из текста, ипак, не произлази. Да је ова претпоставка одржива, препис би се, у том случају, датирао у време после смрти краља Милутина, јер он у својем акту насталом око 1321. године, старешину пирга спомиње само као „мога старца“ и „старца с братијом“ (изд. *Д. Живојиновић*, Акт хиландарског сабора, 41.17–18 и 20).

⁸⁵ Овај глагол се у нама доступној грађи први пут тада јавља (в. Зборник повеља, 383–383); њега нема у оснивачкој повељи за пирг на Хрусјији (в. Зборник повеља, 350–351, бр. 99). Занимљиво је да се у историјском предговору Типика архиепископа Никодима појављује исти глагол, који је, изгледа, на Никодима, док је био игуман манастира Хиландара (1311–1316), оставио снажан утисак приликом читања обеју хрисовуља. Недуго по преласку у Србију (1317) Никодим је употребио, на одговарајућем месту, исти глагол у својем тексту (*принеи же оутѣшениѣ | д(оу)х(ѣ)в(ѣ)но. и смирениѣ и ѣдиньство. ѣже ѣдиньство|вати по словеси богово(т)ѣца братаѣа въкоупѣ и всѣи. | срѣпсѣѣи землн Типик I–II, За–36*). О потврдама овога глагола в. *Даничић*, Рјечник III, 513, *Miklosich*, Lexicon, 1154.

⁸⁶ Види нап. 67.

⁸⁷ Види нап. 79 и 81.

§ 6.1. Збирна хрисовуља краља Душана (после маја 1336 – пре децембра 1345). – И ова хрисовуља, као што смо већ споменули, започиње саборном хрисовуљом која се завршавала листом епископа, учесника сабора (око 1303), и одлуком да се препише „хрисовуља ова Свете Богородице Хиландарске“.⁸⁸ Та хрисовуља је, видели смо, представљала обновљену хрисовуљу краља Уроша I, односно хрисовуљу краља Милутина (1297–1299), насталу на основу претходне. Треба имати на уму да се после листе епископа, учесника у сабору, налази диспозиција повеље краља Милутина о прилагању пашњака Лабићева и влаха Хиландару, а кобилâ и пчеларâ пиргу на Хрусији.⁸⁹ Потом, уместо диспозиција о даљим прилозима краља Милутина, како је то у преписима збирне опште потврдне хрисовуље краља Милутина, забележене су диспозиције повеља или хрисовуља о даровањима краља Душана главном српском светогорском манастиру.⁹⁰ То би, по нашем мишљењу, указивало да је поменута даровања Хиландару и пиргу на Хрусији (Лабићева, влаха, кобилâ и пчеларâ), краљ Милутин учинио на истом сабору (око 1303). Изгледа да то исходи и из самог текста који следи иза одлуке сабора да се препише „ова“, тј. Милутинова „хрисовуља“ (1297–1299): „И још видех да не имаше ова света црква пашњака у Хвостанској земљи и дах пашњаке Лабићево, итд.“⁹¹ Даровање актуелног краља није требало да буде потврђено на сабору, али је унето у саборну хрисовуљу. Укупна текстолошка слика у коју се уклапа и Душанова хрисовуља и посебно податак о половини хиландарског винограда у Желчиштима,⁹² указују на то да је саборна хрисовуља преписивањем пренета у Душанову хрисовуљу с оригинала или преписа старијег од оног који је био предлог за оригинал збирне опште потврдне хрисовуље краља Милутина (око 1313/1314), у којем тога податка није било. Највероватније да се састављач послужио самом саборном хрисовуљом из 1303 (зато је и нема сачуване у манастиру), јер нема посебних историјских разлога због којих би се у текстолошки ланац додавао још један акт. У вези с тиме је и чињеница да се у овоме, премда најмлађем документу из читаве групе, провлаче препознатљиви архаизми – заостаци из старије подлоге, који нам помажу у реконструисању стања до 1297, 1297/1299. и 1303. године. Старини, пре свега, припадају нека правописна решења, на пример *ѡвѡрачюѡѡтъ Душ.* 8 и сл. *Мил.* 6 – *оѡвѡрачюѡѡтъ Мил.* I. 8 и сл. *Мил.* III. 14; *по|дилованиа Душ.* 17–18 – *подилованиа Мил.* 12 и др.; *добродолѡнн Душ.* 30 и *добродолѡнн Мил.* I. 29 – *до|бродолѡнн Мил.* 20–21 и *до|бродолѡнн Мил.* III. 52–53; повремено су то нарочити фонетизми: *тоѡгоѡземлѡннн Душ.* 68, *Мил.* 45, *Мил.* I. 60 – *тоѡгѡѡземлѡннн Мил.* II. 19–20 и *тоѡжѡдеземлѡннн Мил.* III. 111–112; *одегн Душ.* 101 – *одегн Мил.* II. 70 и *Мил.* III. 168–169, итд.

⁸⁸ Зборник повеља, 375, 104Г. 76–77.

⁸⁹ Исто, 375, 104Г. 77 – 381, 104Г. 108.

⁹⁰ Исто, 381, 104Г. 108 – 389, 104Г. 165.

⁹¹ Исто, 375, 104Г. 77 – 377, 104Г. 78 (– 381, 104Г. 108).

⁹² Исто, 371, 104Г. 31.

Збирна хрисовуља краља Душана нема хронолошких индикација. Време њеног издавања оквирно се одређује на основу садржине хрисовуље. Податак којим започиње излагање о Душановим прилозима Хиландару, односи се на даровање српском манастиру цркве Светог арханђела Михаила у Штипу с њеним властелинством, које је учинио протосеваст Хреља, и потврдио краљ Душан, вероватно маја 1336. године.⁹³ Та година даје *terminus post quem* за издавање ове хрисовуље краља Душана. С обзиром на то да је Душанова збирна хрисовуља из времена његовог краљевства, *terminus ante quem* за њено издавање је година његовог проглашења за цара, вероватно децембра 1345. године.

§ 6.2. ПРЕПИС ЗБИРНЕ ХРИСОВУЉЕ КРАЉА ДУШАНА (АХС 141/143, свитак 10). – Препис ове збирне хрисовуље, према палеографским обележјима рукописа, А. А. Турилов датира у другу или трећу четвртину 14. века.⁹⁴ *Terminus post quem* за овај препис је 1347/1348. година, када је у општој потврдној хрисовуљи цара Душана забележено село Карбинци као хиландарски посед.⁹⁵ Претпостављамо да је препис ове хрисовуље могао бити сачињен у вези са спором вођеним јуна 1355. године пред царем Душаном око карбиначке земље, између хиландарских монаха и царевих стражара, или неку годину касније – уколико је тај спор био обновљен. О времену настанка преписа сведоче правописна подмлађивања у духу времена (могу подсећати на стање у *Мил.* III али су независна једна од других), потискивање -а у поствокалској позицији изреднаа *Душ.* 11 – изреднаа *Мил.* 7 и *Мил.* I. 10; ѡкаан'нын *Душ.* 11 – ѡкань|ны *Мил.* I. 10–11 и др. сл.; ширење десетеричког и: хрїсовоуле *Душ.* 20 – хрїсовоуле *Мил.* 13 и *Мил.* I. 19 – хрїсовоуле *Мил.* III. 35; архїпнскоу|пове *Душ.* 26 – архипнскоу|пове *Мил.* 17–18, *Мил.* I. 25–25 – архнїпн(н)с(коу)пове *Мил.* III. 45; берїславъ *Душ.* 46 – бернславъ *Мил.* 31 и др., итд.; доследније писање љ ради исказивања палаталне вредности сугласника: понїеже *Душ.* 12, *Мил.* III. 21 – понїеже *Мил.* 8, *Мил.* I. 11; досоугїе *Душ.* 34 – досоугїе *Мил.* 23 и др.; из'гоубљїено *Душ.* 22 и сл. *Мил.* III. 28 – изгоубљїено *Мил.* 15 и сл. *Мил.* I. 20; постепено уопштавање пајерка: хиландароу *Душ.* 21, сл. *Мил.* III. 36 – хиланьдарю *Мил.* 14 – хиландари *Мил.* I. 19; роуб'чь *Душ.* 23 и *Мил.* III. 41 – роуб'чь *Мил.* 16 и *Мил.* I. 22, итд.; јављање омеге за бележење акценатски наглашене форме: ч'тѡ *Душ.* 11 – ч'тѡ *Мил.* 8 и др. сл. Овакав правопис показује да је *Душ.* млађи од *Мил.* III. Затим, уочавају се разноврсна језичка подмлађивања: хот'чи *Душ.* 30 – ход'чи *Мил.* 20, ход'чи *Мил.* I. 28–29 и *Мил.* III. 52 (обезвучавање); звѣчан'скынцъ *Душ.* 72 – звѣчаньскыцъ *Мил.* I. 64 и др. сл. (увођење дијалекатског св-); коун'дѣдаты *Душ.* 56 – коуньдѣдаты *Мил.* 37–38 и

⁹³ Исто, 381, 104Г. 108 – 385, 104Г. 147. За датирање смо прихватили годину забележену у једном од два примерка преписа изгубљене хрисовуље, којом је краљ Душан потврдио Хрељино прилагање манастиру Хиландару (изд. *Korablev, Actes de Chilandar slaves, 458–461, № 27*).

⁹⁴ Види нап. 5.

⁹⁵ Спом. Мак. III, 441; *Новаковић*, Зак. Спом. 422.3. – Постанак села Карбинци доводимо у везу с Црквом Свете Петке, задужбином извесног Карбе. Он ју је, с виноградима, пашњацима и земљом, приложио Хиландару, како је записано, а тиме и потврђено, у овој краљевој збирној хрисовуљи (Зборник повеља, 237, 104Г. 156–159). Може се закључити да се око Цркве Свете Петке развило село, које је по њеном оснивачу добило име *Карбинци*.

др. сл. (развој екавског изговора); братославъ, драго|мировъ зеть Душ. 61–62, Мил. III. 101–102 – братославъ драгомиръ зеть Мил. 41, Мил. I. 55 – братославъ драго|миръ зеть Мил. II. 10–11 (стабилизација млађег придевског посесива); такође довромиръ братъ главеш|шевъ Душ. 62–63 (свршетак -ръ схваћен је као именички) – довромиръ братъ главешъ Мил. 42, Мил. I. 56 – добро|мировъ братъ главешъ Мил. II. 11–12, Мил. III. 103; пастыромъ Душ. 83, Мил. I. 73 – пастыремъ Мил. II. 42 и пастыремъ Мил. III. 138 (очвршћавање основе); да не нма печалъ Душ. 100 – да не нма печали Мил. II. 69 и Мил. III. 168 (уклањање словенског генитива). И овде постоје неспрске језичке црте, али их је значајно мање него у препису Мил. II: рождѣшнн Душ. 13–14 – рождѣшнн Мил. 9 и сл. др.; кто лико 68 (преко ю /i/) – кто люко Мил. 45 и др.; слю Душ. 80 (и Мил. II. 37) – слю Мил. I. 70, Мил. III. 131–132. Ове црте упућују на јужније крајеве. Уз ове примере могу се навести и они који долазе у делу документа без могућности поређења с другим овде обрађиваним документима: традиционално писање лѣ: полѣна 152; упадљиви фонетизми зѣѣрковъ 121; посољ 133; дрѣнокъ 136; врѣстокъ 137; вс конѣн 134; от[ъ] властѣн 145; поред ових показује се и слабљење (или недовољна развијеност) писаревог осећаја за јотацију: кобидна глава 150; кнѣгнинн 153; у области морфологије избор источнојужнословенског лика заменице 3. л. у акузативу једине мушког (и средњег) рода: да го пожноутъ 134; да го порази сила 170; такође, регионално обликовани хипокористици мушког рода (према ђ-основама): гановъ зет(ъ) 105, гоновъ с(ъ)нъ 117, зет' моу коо 118, стаѡ крѣтанѡ|въ с(ъ)нъ 122–123, дѣѡвъ зеть 124, пиловъ с(ъ)нъ 125, брат' моу гано 125, ваѡ мирѣновъ зет' 127, стрѣзо клокоутаръ ... раѡ дражинъ с(ъ)нъ 129; на лексичком плану можда и избор везника та 'па': и на гор'ницѣ. та на дрѡмъ 164.

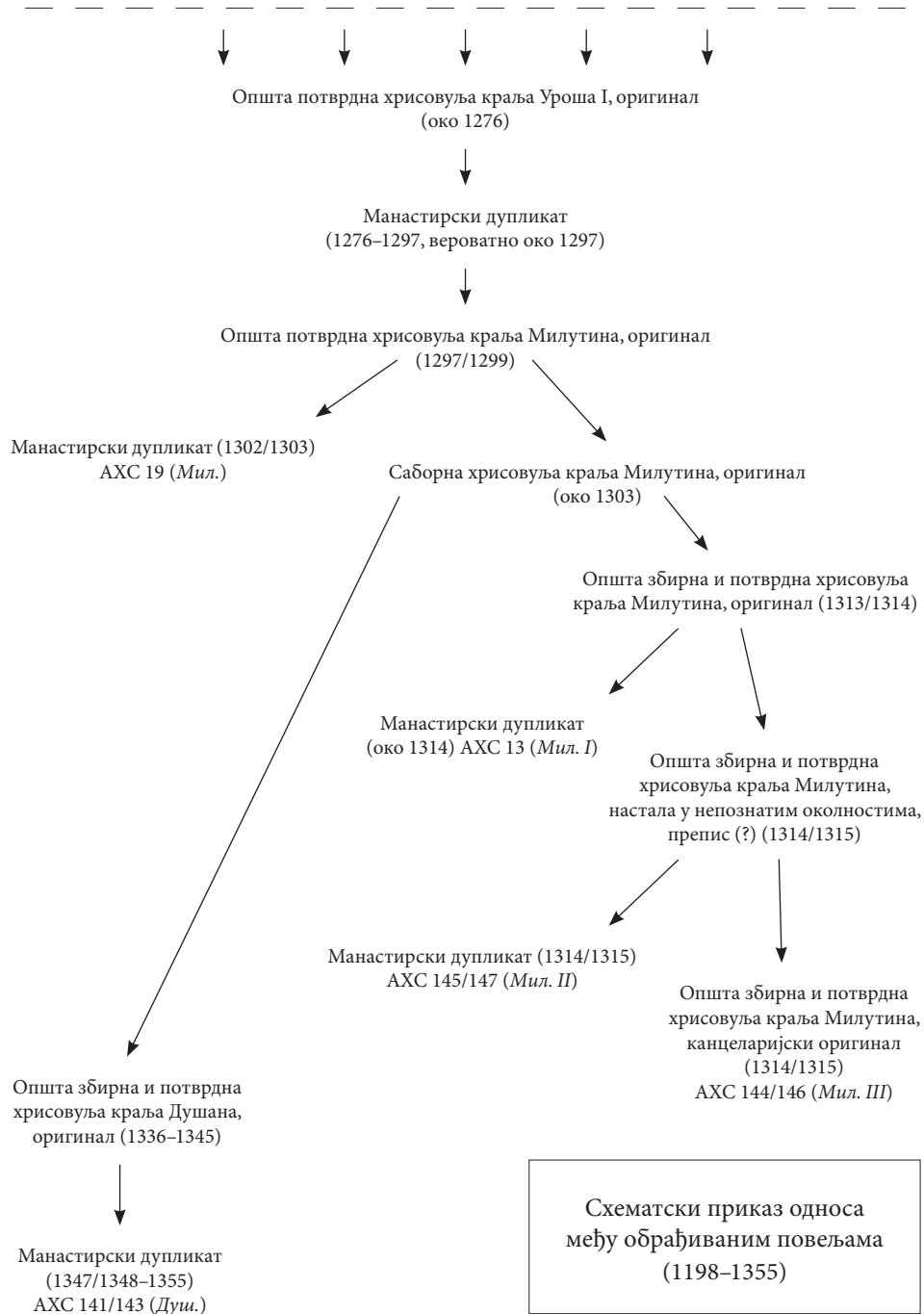
§ 6.2.1. *Индивидуализми у Душ.* – У овом документу постоје црте које га издвајају од других; нема их много као у случају Мил. III, али су препознатљиве. Поред местимичних фонетских разлика, на пример: моудре Душ. 59 – модре Мил. 40 и др., нарочито су упадљиве словне грешке неочекиване за време писања документа: домошникн Душ. 34 – момошникн Мил. 23 и др. сл.; добравъ Душ. 48 – добрславъ Мил. 33 и др.; ли|длан'скинмъ Душ. 74–75 – липланьскимъ Мил. I. 66, Мил. II. 29 – нплан'скимъ Мил. III. 123 (писару је морало бити јасно да је „липлански“, осим уколико није познавао средишњу Србију); морав'скимъ Душ. 76 – морави'ч(ъ)скимъ Мил. I. 67 – моравь(ъ)скимъ Мил. II. 31 и сл. Мил. III. 125 (писар меша придеве, показујући да му је ктетик „моравски“ ближи)⁹⁶. Овако упадљиве словне грешке које се тичу личних имена и топонима, смислено неодрживе, објашњиве су једино намерним, „доследним“ преписивањем с местимично оштећеног предлошка. Не можемо знати шта је од ових грешака настало преношењем са саборне хрисовуље краља Милутина из 1303, а шта преношењем са збирне хрисовуље краља Душана. Можда би јављање грешака на Душановом оригиналу из 1336–1345. објашњавало зашто је препис којим данас располажемо прављен као *corpia imitativa* – да замени оштећени оригинал. Такође, и разлике између овог и

⁹⁶ Писар можда мисли на северну Моравску, што би одавало јужније порекло, из крајева у којима је ћирилометодијевска традиција била снажнија.

других преписа, које се не морају означавати као грешке, могу произлазити из умањене читљивости предлошка коју је писар превазилазио према својим могућностима, али без сумње има и таквих случајева у којима се ради о случајним грешкама писара. Уочили смо следеће, нешто ређе разлике на морфолошком и творбеном плану: *џже Душ.* 3 – *џже Мил.* 2, *џже Мил.* II. 3 – *же џже Мил.* III. 5; *такова|го Душ.* 7–8 – *такова Мил.* I. 5, *такова Мил.* III. 12; *пашнице Душ.* 77 – *пашница Мил.* I. 68 и др.; *въздежець Душ.* 5 – *лежець Мил.* 4 и др.; *власн,* и *пашница Душ.* 21 – *власн* и *паше Мил.* 14 и др.; *брѣаѣ Душ.* 47 (тј. *брѣаѣ*) – *брѣѣта Мил.* 31 – *брѣта Мил.* I. 43 – *брѣѣта Мил.* III. 79; *бр[а]ѣань Душ.* 61 – *брѣѣта Мил.* 41 – *брѣта Мил.* I. 54, *Мил.* II. 9, *брѣѣта Мил.* III. 100; исто тако и у погледу реда речи: *под(н)лоуи* и *мене Душ.* 14 – и *мене под(н)лоуи Мил.* I. 13 и сл. *Мил.* III. 24 (нешто другачије *Мил.* 9); *дессла|въ грѣдовникъ Душ.* 41–42 – *грѣдовникъ десславъ Мил.* 28 и др.; *коѣ си ѣ изъ грѣкъ довелъ Душ.* 42 – *ке си ѣ | довелъ изъ грѣкъ Мил.* 28–29 и др. сл.; *шоура|моу| батъ Душ.* 46 – *батъ шоура|моу Мил.* 31 и др. Нису много честа додавања нових речи, на пример: *нли ѣ влахъ Душ.* 67 – *нли влахъ Мил.* 45 и сл., или преосмишљавања постојећих, на пример: *да сѣ нма цр(ь)квн Душ.* 68 (види се по правопису да је ипак једна реч: -ѣ) – *да си ѣ нма с(ве)та цр(ь)кы Мил.* 45 – *да си ѣ нма цр(ь)квн Мил.* I. 60 – *да си ѣ нма цр(ь)квн с(ве)та Мил.* II. 20 – *да си нхъ нма с(ве)та цр(ь)кы Мил.* III. 112. Једном се испушта краљева титула: *великаго стефана оуроша Душ.* 68–69 – *великаго стѣфана крал(та) оуроша Мил.* I. 61–62 – *велика|го крал(та) стефана оуроша Мил.* II. 21–22 и *Мил.* III. 114 (другачије *Мил.*), и уводи се нова реч наместо старе: *о|сквѣ|ти Душ.* 86–87 – *о|сководи Мил.* II. 47 и сл. *Мил.* III. 144. – Врло је, дакле, било могуће да је оригинал већ тада (1347/1348–1355) био оштећен, откуда и потреба за његовим имитирањем.

§ 7. Закључак. – Из свега изнесеног, закључили смо да је изгубљена потврдна хрисовуља краља Уроша I (1276), била сачињена на основу повеља његових претходника, као и његових даровних аката. Краљ Урош II Милутин је искористио манастирски дупликат Урошеве хрисовуље за израду своје потврдне хрисовуље хиландарског властелинства у Србији, по нашем мишљењу 1297–1299, а не 1282. године, како се раније мислило. Оригинал поменутог Милутинове хрисовуље (1297–1299) послужио је као непосредна подлога за писање у канцеларији хрисовуље на основу одлуке сабора (око 1303), уз јавни увид у оригиналну оштећену хрисовуљу краља Уроша. Саборна хрисовуља је предлог првом документу, за нас изгубљеној збирној хрисовуљи краља Милутина из 1313/1314. године, чији је манастирски дупликат хиландарски документ АХС 13 (*Мил.* I). Изгледа да је ова збирна хрисовуља послужила за прављење неке, у текстолошком смислу истоветне, али за нас с непознатим околностима издавања изгубљене хрисовуље из 1314/1315. године. Манастирски дупликат ове несачуване исправе представља хиландарски документ у свитку, АХС 145/147 (*Мил.* II). Постоји и нешто млађи оригинал, писан у краљевој канцеларији, хиландарски свитак, АХС 144/146 (*Мил.* III). Текстолошка анализа и појединости мањег домаћаја показују да је непосредна подлога за састављање Душанове збирне хрисовуље била највероватније саборна хрисовуља из 1303. године, а не документ из 1313/1314. или неки млађи.

Повеља монаха Симеона (1198), повеља великог жупана Стефана Немањића (почетак 13. в.) и његова изгубљена повеља (?), повеља краља Владислава (1234–1237), изгубљене повеље краља Уроша I

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

Објављени извори – Published Primary Sources

- Archives de l'Athos XX, Actes de Chilandar I, dès origines à 1319, éd. diplomatique par *M. Živojinović – V. Kravari – Ch. Giros*, Paris 1998.
- Archives de l'Athos, Actes de Chilandar II, dès 1320 à 1335, éd. diplomatique par *M. Živojinović – O. Delouis* [у рукопису = in manuscript].
- Архиепископ Данило, Животи краљева и архиепископа српских, превео *Л. Мирковић*, Београд 1935. [Arhiepiskop Danilo, Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih, preveo *L. Mirković*, Beograd 1935].
- Archives de l'Athos II², Actes de Kutlumus, éd. diplomatique par *P. Lemerle*, Paris 1988.
- Живојиновић Д.*, Акт хиландарског братског сабора о продаји аделфата, Мешовита грађа XXXII (2011) 39–49 [*Živojinović D.*, Akt hilendarskog bratskog sabora o prodaji adelfata, Mešovita građa XXXII (2011) 39–49].
- Зборник повеља – Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, књ. I, 1186–1321, прир. *В. Мошин – С. Ћирковић – Д. Синдик*, Београд 2011 [Zbornik povelja – Zbornik srednjovekovnih ćirilichkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, knj. I, 1186–1321, prir. *V. Mošin – S. Ćirković – D. Sindik*, Beograd 2011].
- Actes de l'Athos V, Actes de Chilandar slaves. Deuxième partie, publiés par *B. Korablev*, Amstедam 1975 [регр. Византијски временник. Приложение к XIX тому, № 1 (1915) = Vizantijskij vremennik. Priloženie k XIX tomu, № 1 (1915)].
- Новаковић С.*, Законски споменици српских држава средњег века, Београд 1912 [*Novaković S.*, Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka, Beograd 1912].
- Повеља краља Милутина манастиру Бањска – Светостефанска хрисовуља I–II, прир. *Ђ. Трифуновић*, Београд 2011 [Povelja kralja Milutina manastiru Banjska – Svetostefanska hrisovulja I–II, prir. *Đ. Trifunović*, Beograd 2011].
- Спом. Мак. – Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија I, III, ур. *В. Мошин*, Скопје 1975, 1980 [Спом. Мак. – Spomenici za srednovekovnata i ponovata istorija na Makedonija I, III, ur. *V. Mošin*, Skopje 1975, 1980].
- Типик архиепископа Никодима I–II, прир. *Ђ. Трифуновић*, Београд 2004, 2007 [Tipik arhiepiskopa Nikodima I–II, prir. *Đ. Trifunović*, Beograd 2004, 2007].
- Трифунковић Ђ.*, Записи граматика Теодора Спана у Шестодневу Јована Егзарха. Издање текста, Са светогорских извора, Београд 2004, 89–114 [*Trifunović Đ.*, Zapisi gramatika Teodora Spana u Šestodnevu Jovana Egzarha. Izdanje teksta, Sa svetogorskih izvora, Beograd 2004, 89–114].
- Фосџиков А.*, Збирна повеља краљева Милутина и Стефана Душана Хиландару, Стари српски архив 13 (2014) 79–142 [*Fostikov A.*, Zbirna povelja kraljeva Milutina i Stefana Dušana Hilandar, Stari srpski arhiv 13 (2014) 79–142].

Литература – Secondary Sources

- Благојевић М.*, Када је краљ Душан потврдио Дечанску хрисовуљу?, Историјски часопис 16–17 (1970) 79–86 [*Blagojević M.*, Kada je kralj Dušan potvrdio Dečansku hrisovulju?, Istorijski časopis 16–17 (1970) 79–86].
- ВИИНЈ VI – Византијски извори за историју народа Југославије VI, ур. *Ф. Баришић – Б. Ферјанчић*, Београд 1986 [VIINJ VI – Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije VI, ur. *F. Barišić – B. Ferjančić*, Beograd 1986].
- Врана Ј.*, Вуканово еванђеље, Београд 1967 [*Vrana J.*, Vukanovo evanđelje, Beograd 1967].
- Даничић Ђ.*, Рјечник из књижевних старина српских I–III, прир. *Ђ. Трифуновић*, Београд 1975 [регр. Београд 1863–1864 = *Daničić Đ.*, Rječnik iz književnih starina srpskih I–III, prir. *Đ. Trifunović*, Beograd 1975 / Biograd 1863–1864].

- Darrouzès J.*, Recherches sur les óffíka de l'égglise byzantine, Paris 1970.
- Динић М.*, Однос између краља Милутина и Драгутина, Зборник радова Византолошког института 3 (1955) 49–82 [*Dinić M.*, Odnos između kralja Milutina i Dragutina, Zbornik radova Vizantološkog instituta 3 (1955) 49–82].
- ИСН I – Историја српског народа I. Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), ур. С. Ђурковић, Београд 1981 [ISN I – Istorija srpskog naroda I. Od najstarijih vremena do Maričke bitke (1371), ur. S. Ćirković, Beograd 1981].
- Ђорђевић П.*, Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози, Београд 1971 [*Đorđević P.*, Istorija srpske ćirilice. Paleografsko-filološki prilozi, Beograd 1971].
- Живојиновић М.*, Даровања краља Уроша I манастиру Хиландару, Зборник радова Византолошког института 35 (1996) 213–219 [*Živojinović M.*, Darovanja kralja Uroša I manastiru Hilandaru, Zbornik radova Vizantološkog instituta 35 (1996) 213–219].
- Ивић П.* – *Јерковић В.*, Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писамa XII и XIII века, Нови Сад 1981 [*Ivić P.* – *Jerковић V.*, Pravopis srpskohrvatskih ćirilskih povelja i pisama XII i XIII veka, Novi Sad 1981].
- Јовановић Б.*, Кареја и Хиландар – чувари традиције у развоју српскословенског правописа, Осам векова Хиландара. Историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, Београд 2000, 343–350 [*Jovanović B.*, Kareja i Hilandar – čuvari tradicije u razvoju srpskoslovenskog pravopisa, Osam vekova Hilandara. Istorija, duhovni život, književnost, umetnost i arhitektura, Beograd 2000, 343–350].
- Лома А.*, Топонимија Бањске хрисовуље. Ка осмишљавању старосрпског топономастичког речника и бољем познавању општесловенских именословних образаца, Београд 2013 [*Loma A.*, Toponimija Banjske hrisovulje. Ka osmišljavanju starosrpskog toponomastičkog rečnika i boljem poznavanju opšteslovenskih imenoslovnih obrazaca, Beograd 2013].
- Miklosich F.*, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Emendatum auctum, Aalen 1963 [repr. Vindobonae 1862–1865].
- Пешикан М.*, Из историјске топонимије Подримља, Ономатолошки прилози II (1981) 1–92 [*Pešikan M.*, Iz istorijske toponimije Podrimlja, Onomatološki prilozi II (1981) 1–92].
- Пешикан М.*, О ортографским видовима српске редакције, Научни састанак слависта у Вукове дане 14/1 (1985) 45–52 [*Pešikan M.*, O ortografskim vidovima srpske redakcije, Naučni sastanak slavista u Vukove dane 14/1 (1985) 45–52].
- Пешикан М.*, Мокропољско четворојеванђеље из XIII века – споменик значајне фазе у развоју старосрпске писмености, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XVI/1 (1973) 61–88 [*Pešikan M.*, Mokropoljsko četvorjevanđelje iz XIII veka – spomenik značajne faze u razvoju starosrpske pismenosti, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XVI/1 (1973) 61–88].
- Савић В.*, Богослужбена лексика у српским типцима XII–XIV века, докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Новом Саду, 2013 [*Savić V.*, Bogoslužbena leksika u srpskim tipicima XII–XIV veka, doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, 2013].
- Савић В.*, Пергаменски уметак у Мокропољском четворојеванђељу. Издање текста, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор LXXIX (2013) 89–102 [*Savić V.*, Pergamenski umetak u Mokropoljskom četvorjevanđelju. Izdanje teksta, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor LXXIX (2013) 89–102].
- Синдик Д. И.*, Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару, Хиландарски зборник 10 (1998) 9–134 [*Sindik D. I.*, Srpska srednjovekovna akta u manastiru Hilandaru, Hilandarski zbornik 10 (1998) 9–134].
- Турилов А. А.*, Заметки о сербских грамотах XIV–XV вв. написанных книжным письмом: проблемы писцов, подлинности и датировки актов (из предварительных наблюдений), Стари српски архив 9 (2010) 193–216 [*Turilov A. A.*, Zаметки o serbskih gramotah XIV–XV vv. napisannyh knižnym pišьmom: problemy piscov, podlinnosti i datirovki aktov (iz predvaritel'nyh nabljudenij), Stari srpski arhiv 9 (2010) 193–216].

Mirjana Živojinović

Serbian Academy of Sciences and Arts

mirjana.zivojinovic@sanu.ac.rs

Viktor Savić

Institute for the Serbian Language SASA

University of Belgrade – Faculty of Philology

viktor.savic@isj.sanu.ac.rs

COMPOSED CHRYSOBOULLOI OF KINGS UROŠ II MILUTIN
AND STEFAN DUŠAN TO THE HILANDAR MONASTERY
A Contribution to Serbian Diplomacy

The subject of research are the transcripts of the chrysoboulloi of the kings Uroš II Milutin (1282–1321) and Stefan Dušan (1331–1346; emperor from 1346 to 1355) issued to the Hilandar monastery from the end of the 13th to the mid-14th century. They are, in our judgement, monastery transcripts (AHS 19, 13, 145/147, and 141/143) and a chancery transcript produced in the chancery of the Serbian ruler (AHS 144/146), all of which are preserved in the monastery's Archives. An analysis of the contents and the broader historical context in conjunction with a philological analysis (language, orthography, textology), and based on paleographic observations, have enabled us to consider with greater accuracy, the role of what is today the lost chrysoboullos of Uroš I (around 1276) in the composition of these documents and the nature of their inter-relatedness. A comparative textological analysis of the separate documents has shown that the chrysoboullos of King Uroš I was based on the charters of his predecessors, as well as his donative charters. In our work we proposed a reconstruction of this document, mainly, based on AHS 19 (*Mil.*). In the chancery of King Uroš II Milutin the monastery duplicate of Uroš's chrysoboullos was used for the composition of his own chrysoboullos, with which he verified the Hilandar monastery's possession of an estate in Serbia, in our opinion, in 1297–1299, and not in 1282, as was earlier believed. As for the existence of an immediate template which was not identical in every orthographical detail to Uroš's original, according to which Milutin's original was drawn up, we learned on the basis of a comprehensive analysis of the orthography (in the monastery duplicate that came into being around 1297, a very archaic, almost Old Slavonic, orthography was applied which was inconceivable in the chancery of King Uroš I, though, nonetheless quite realistic in the monastery scriptorium, akin to the type of orthography of Teodor Span). The chrysoboullos issued at the Assembly (around 1303) was composed from a transcription of the original of Milutin's aforementioned chrysoboullos (1297–1299), preceded by a public presentation to the Assembly participants so that they would realise the need for issuing a fresh document of Uroš's damaged chrysoboullos. The Assembly chrysoboullos was the model for the first document, for what is, we believe, the lost composed chrysoboullos of King Milutin from 1313/1314, a monastery duplicate of which was the Hilandar document AHS 13 (*Mil. I*). It would appear that this composed chrysoboullos served

for drawing up some chrysoboullos, identical in the textological sense, issued in unknown circumstances for us, though at approximately the same time, the upper limit coinciding with the issue of the chrysoboullos for the pyrgos at Hrusia (Hrusē) 1315/1316 (AHS 139/141 – *Hrus.*). We date our assumed chrysoboullos from the reconstructed textological chain to 1314/1315. The Hilandar document in the form of a scroll, AHS 145/147 (*Mil.* II) is the monastery duplicate of this unpreserved document. Also in existence is a slightly later original, which was transcribed in the king's chancery – the Hilandar scroll, AHS 144/146 (*Mil.* III). A comprehensive analysis from many aspects shows that the direct template for compiling Dušan's composed chrysoboullos, most probably, was the Assembly chrysoboullos from 1303, and not the document from 1313/1314, or some later one. We attach a schematic presentation of the relation between the preserved and the assumed documents ('genealogical tree'). Having established the relation between the examined transcripts made it possible for us to conclude that significant royal chrysoboulloi were transcribed in Hilandar and, as monastery duplicates (*copiae imitativae*) they replaced the originals. In that case, the original was taken to Serbia so that the king could thereby confirm Hilandar's possession of an estate, and usually enlarge it with a contribution of his own. The transcription, could also be done in the king's chancery (chancery transcription), as demonstrated by the third transcription of King Milutin's chrysoboullos from 1313/1314 (*Mil.* III). That transcription, too, had the force of an original.